

חובת נוכחות בית דין בטבילת גיור

- א. פתיחה
- ב. נוכחות בית דין בטבילת גיור - סוגיות הגמרא ופירושי הראשונים
- ג. הסוגיה במשנתם של פוסקי זמננו
- ד. הצעת פתרון מעשי
- ה. תרשים ההצעה

א. פתיחה

בבתי הדין לגיור כיום, בארץ ובעולם, נהוג לקיים את טבילת הגיור בנוכחות בית דין (המורכב מגברים בלבד, שכן אישה פסולה לדון¹), הן כאשר מדובר בגר, הן כאשר

* מאמר זה מוקדש לזכרה המבורך של צביה רוזנצווייג - טובת הלב והעין, מורה בעלת כישרון נדיר ומיוחד במינו, וטוענת רבנית, שדמותה שופעת האור וקורנת הדעת נעדרת מאיתנו וחסרונה מורגש בכאב צובט לב. תודת המחבר נתונה לאחיו הגדולים מרדכי ומשה בס, לחגית פרנקל, לרחל, למאיר, לאלישיב ולחנן קסנר, לתמר תירוש, לטו"ר ג'ניפר ברנר, לרב שמעון גולן, לעורך החוברת הרב ד"ר יהודה זולדן, לרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'נסקי, לרב ראובן טרדבוקס, לרב צבי ליפשיץ, לרבנית ד"ר איילת סגל, לנורית פלג, לאושרת רביבו, לרב ישראל רוזן זצ"ל ולרב יונתן רוזנצווייג - על טרחתם, על מקורות ומסמכים שמסרו, ועל הערותיהם החשובות והגהותיהם המועילות. יעמדו כולם על הברכה. כאן המקום לציין כי הכותב מכהן כאב בית דין מיוחד לגיור, אך מלאכתו בבית הדין ולא במקווה הטרה, ולפיכך אחריותו וסמכותו בנושא המאמר מועטות מאוד.

1 המשנה (שבועות ד, א) קובעת כי נשים פסולות לעדות וכן ש"כל הכשר לדון כשר להעיד" (נידה ו, ד), ומכאן משתמע שאישה אינה כשרה לדון. הראשונים נחלקו ביישוב הסתירה בין דברי המשנה לבין העובדה שעל דבורה הנביאה נאמר שהייתה "שפֹּטָה את ישראל" (שופטים ד, ד) ומקורות אחרים. לפי הדעה הרווחת יותר בין הראשונים, אישה פסולה לדון, וכך הוכרעה ההלכה בשולחן ערוך (חושן משפט, סימן ז, סעיף ד). לטעם הפסול ולגבולותיו ראו: **תוספות**, גיטין פח ע"ב, ד"ה ולא לפני הדיוטות; **תוספות**, בבא קמא טו ע"א, ד"ה אשר תשים; **תוספות**, שבועות כט ע"ב, ד"ה שבועת; **תוספות**, נידה נ ע"א, ד"ה כל הכשר; וראו גם דברי הרב שלמה זלמן ליפשיץ, בעל **חמדת שלמה**, שיובאו להלן. לשאלת טעם הפסול לעדות ראו, מחד: גיסא, דבריו של הרב אברהם צבי הירש אייזנשטט **בפתחי תשובה**, אבן העזר, סימן קעח, ס"ק י"ב, בפרשנותו לדברי הרב יונתן אייבשיץ, **באורים ותומים**, קיצור כללי מיגו, תומים, אות יח, וכן את דבריו של מו"ר הרב אברהם שפירא בסוף הקדמתו לספר **זכר יצחק**, עמ' 16; מאידך: גיסא ראו את דברי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג בספרו **תחוקה לישראל על פי התורה**, כרך ג, עמ' 57.

מדובר בגיורת; ולעיתים מעורר הדבר תחושת אי־נוחות בקרב חלק מן המתגיירות.² כל בתי הדין נוקטים אמצעים למזעור אי־הנעימות: במערכת בתי הדין המיוחדים לגיור מקובל שהגיורת טובלת בחלוק;³ חלק מבתי הדין הפרטיים לגיור נוהגים לפזר כדורי פלסטיק חלולים על פני המקווה; ובכל מקום משתדלים לקצר, ככל הניתן, את משך שהותו של בית הדין בחדר הטבילה. על אף זאת, הקושי מעורר פולמוס מסוים.

הפוסקים דנו בשאלת תוקף הגיור בדיעבד כאשר גיורת טבלה בינה לבין עצמה, וכן בשאלה האם בשעת הדחק ניתן לנהוג כך כתחילה. בימינו, מפעם לפעם לובש הדיון בסוגיה זו אופי של פולמוס ציבורי - הן משום שמי המקוואות כיום צלולים ביותר, הן מסיבות נוספות.⁴ כפי שנראה להלן, בין פוסקי זמננו היו שהקלו ואפשרו לגיורת לטבול כשבית הדין עומד מחוץ לחדר הטבילה; וכנגד עמדה זו יצא בתקיפות הרב עובדיה יוסף - המספר בזיכרונותיו על מאבק נחוש שניהל בנושא כאשר שימש ברבנות במצרים (ובעקבותיו נאלץ להתפטר מתפקידו⁵) עד שברבות הימים נחלה עמדתו ניצחון.

להלן נסקור את הדיון ההלכתי בסוגיה ונראה את עמדות הפוסקים השונות; לבסוף ננסה להציע לקושי פתרון הולם.

-
- 2 הקושי והבעייתיות נוכחים בדיונים ההלכתיים בנידון. ראו למשל הרב אריה לייב צינץ (שו"ת משיבת נפש, יורה דעה, סימן נ): "התורה דרכיה דרכי נעם, שלא יסתכלו בית דין בטבילת אשה" (אלא שכפי שהוא מסביר, ההלכה מחייבת את נוכחות בית הדין בטבילה ולכן אין לגזור מן הדברים הלכה למעשה); הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קכז): "שאם אינו עיכוב בחשיבות הבית דין, לא היו מצריכין שיראו הטבילה בגיורת; שבכל אופן, אין זה דרך צניעות, שבלא צורך גרות ודאי אסור להסתכל באשה הרוחצת והטובלת אף כשעומדת עד צוארה במים...". ראו עוד את עמדתו העקרונית של ר' אהרון ששון (שו"ת תורת אמת, סימן כ); כפי המשתמע מדבריו, הוא רואה בעייתיות תיאורטית אפילו כאשר בית הדין עומד מחוץ לחדר הטבילה.
 - 3 נוהג זה מקובל בעקבות פסיקתו של הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר (חלק א, יורה דעה, סימן יט), וראו להלן דיון מפורט בדבריו.
 - 4 יצוין במיוחד מאמרה של הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'ינסקי במאמרה "והאשה מטבלת את האשה", אקדמות, כא (אלול תשס"ח), עמ' 65.
 - 5 ראו המובא במאמרה של הרבנית טיקוצ'ינסקי (לעיל הערה קודמת, עמ' 81, הערה 61), וראו עוד דברי הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר, חלק יא, סימן כה, עמ' שיג והערה 3.

ב. נוכחות בית דין בטבילת גיור - סוגיות הגמרא ופירושי הראשונים

1. "עומדים לה מבחוץ"

המקור הבסיסי לדיון בדבר הצורך בנוכחות בית דין בעת טבילת גיור הוא ברייתא המופיעה במסכת יבמות.⁶ הברייתא מתארת את הליך הגיור של איש ושל אישה:

תנו רבנן: גר שבא להתגייר בזמן הזה, אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר? אי אתה יודע שישאל בזמן הזה דוויים, דחופים, סחופים ומטורפין, ויסורין באין עליהם? אם אומר: יודע אני ואיני כדאי, מקבלין אותו מיד. ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות... קיבל - מלין אותו מיד... נתרפא - מטבילין אותו מיד, ושני ת"ח עומדים על גביו, ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות. טבל ועלה - הרי הוא כישאל לכל דבריו. אשה - נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, ושני תלמידי חכמים עומדים לה מבחוץ, ומודיעין אותה מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות...

(יבמות מז ע"א-ע"ב)

הגמרא על אתר מגיהה את נוסח הברייתא:

ושני תלמידי חכמים עומדים על גביו - והא אמר רבי חייא אמר רבי יוחנן: גר צריך שלשה! הא אמר רבי יוחנן לתנא, תני: שלשה.⁷

(שם)

6 מקור נוסף לעניין זה מצוי במסכת גרים: "האיש מטביל את האיש, והאשה מטבילת את האשה אבל לא את האיש" (מסכת גרים, פרק א). אולם המשמעות הנורמטיבית של מקור זה אינה יכולה להיות רבה שכן הפוסקים לא יכריעו כדברי מימרה ממסכת גרים אם הללו מנוגדים להלכה העולה מן התלמוד, ובדרך כלל יטרחו לפרש אותה כך שתתאים לשיטה העולה מפירושם לתלמוד. ראו למשל דברי הרב עובדיה יוסף (לעיל, הערה 3): "אין הכוונה לומר שהאשה תטבול בפני נשים ולא בפני דיינים, אלא דקאי על הושבתה במים עד צוארה". ראו גם דבריו של הרב חיים קנייבסקי בפירושו למסכת גרים (שם).

7 הגהתו של ר' יוחנן היא הרבה יותר מאשר הערה על מספר האנשים הדרוש בעת הטבילה; הגהתו מקנה לפעולת הגיור צביון שיפוטי. ראו עוד להלן וראו גם את תמיהתו של הרב יוסף דב סולובייצ'ק: "במשנה בריש סנהדרין דשנה התנא כל הצריכים שלושה דיינים בעשייתן חליצה ומיאון וכו', מאי טעמא השמיט התנא דגרות בשלשה, וצ"ע" (הררי קדם, חלק ב, סימן קכו).

מסקנת הגמרא אפוא היא שכאשר גר טובל, צריכים לעמוד על גביו שלושה תלמידי חכמים; ובנוגע לאישה, "נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, ושני תלמידי חכמים עומדים לה מבחוץ". כאן מתעוררת השאלה מהי בדיוק משמעותה של הוראה זו. רבנו יצחק ב"ר משה מוינה, בספרו 'אור זרוע'⁸; פירש את הגמרא באופן המדגיש את המילה "מבחוץ":

"אשה, נשים מושיבות אותה במים עד צווארה ושני תלמידי חכמים עומדים לה מבחוץ" - משמע שאינם רואים אותה, וסומכים בטבילתה על ראיית נשים. (ר' יצחק מווינה, אור זרוע, חלק א, הלכות יבום וקידושין, סימן תקצח)

לדעת בעל 'אור זרוע', אין אפוא צורך שהדיינים ינכחו בחדר הטבילה ודי שיעמדו מחוץ לו ויסמכו על נשים שראו את הטבילה.

לעומת זאת, הרמב"ם - וכפי שנראה להלן, זוהי עמדת רוב הפוסקים - פירש כי לאחר שהנשים מושיבות את הגיורת במים עד צווארה, נכנסים תלמידי החכמים לחדר הטבילה, או שהם לפחות רואים מבחוץ את הטבילה. זו לשון הרמב"ם בעניין זה:

...ואם היתה אשה - נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, והדיינים מבחוץ, ומודיעין אותה מקצת מצות קלות וחמורות, והיא יושבת במים, ואחר כך טובלת בפניהם, והן מחזירין פניהן ויוצאין כדי שלא יראו אותה כשתעלה מן המים. (משנה תורה, הל' איסורי ביאה יד, ה-ו)

ייתכן שהרמב"ם פירש כך מחמת שלא מצא פשר אחר לצורך להושיב את הגיורת במים עד צווארה⁹. עוד ייתכן כי פירושו נסמך על מהות קביעתו של ר' יוחנן, שלפיה פעולת הגיור דורשת נוכחות של בית דין ולפיכך טעונה ראייה ישירה של בית הדין.

2. "גר צריך שלושה" - סתירת הסוגיות

עיקרם של דברי רבי יוחנן מובא בסוגיה קודמת במסכת יבמות, ושם קובע רבי יוחנן כי "גר צריך שלושה, משפט כתיב ביה" (יבמות מו ע"ב). בשורות הקודמות לקביעה זו מוכיחה הגמרא את הצורך בנוכחות בית דין בעת הטבילה גם ממעשה באמורא שהטריח גר להמתין בטבילתו עד שיתאספו שלושה:

8 יש לציין שגם הרב חיים קנייבסקי, בפירושו למסכת גרים (לעיל הערה 6), סבור שזוהי המשמעות הפשוטה של הברייתא. באשר להכרעת ההלכה לדעתו, ראו דבריו שם.

9 ראו: הרב אריה לייב צינץ, שו"ת משיבת נפש, יורה דעה, סימן נ; הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קכז.

אמר רבה: עובדא הוה בי רבי חייא בר רבי... דאתא לקמיה גר שמל ולא טבל.
אמר ליה: שהי כאן עד למחר ונטבלינך. שמע מינה... גר צריך שלשה.

(שם)

ככיוון זה מצביעים גם דברי הגמרא במסכת קידושין שמהם משתמע לכאורה שגיור בלא
נוכחות שלושה אינו תקף אפילו בדיעבד:

גר נמי לאו בידו, דאמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: גר צריך שלשה, מאי
טעמא? משפט כתיב ביה כדין; מי יימר דמזדקקו ליה הני תלתא.

(קידושין סב ע"א-ע"ב)

אולם נשאלת השאלה: מהו תפקידו של בית הדין ומדוע יש צורך בנוכחותו? לדעת
רש"י, תפקידם של השלושה הוא להודיע לגר מצוות:

צריך שלושה - ישראלים, שנזקקין לו להטבילו ולהודיעו מקצת מצות קלות
וחמורות...

(רש"י, קידושין סב ע"ב, ד"ה צריך שלושה)

לפי פירוש זה אפשר שמדובר בצורך תפקודי פונקציונאלי, וייתכן אפוא שאין מניעה
מוחלטת מלבצע אותו רגע לפני הטבילה, וממילא אין הכרח שבית הדין ינכח בחדר
הטבילה ממש.

אולם במדרש 'שכל טוב' מצאנו פירוש אחר לצורך בשלושה בעת הטבילה:

מי שבא להתגייר, אומרים לו: מה ראית להתגייר... ומודיעין אותו מקצת מצות
קלות... ומודיעין אותו עונשין של עבירות... קיבל דבריהן - עושין בית דין של ג',
ומלין אותו בפניהם, משום דמשפט כתיב ביה...

(שכל טוב [בובר], בראשית, פרק יז)

מדברי המדרש עולה שתפקידו של בית הדין אינו להודיע מצוות, שכן פעולה זו נעשית
קודם לכן. מחבר 'שכל טוב' סבור שנוכחותו של בית הדין בתהליך הגיור הוא נוכחות
יוצרת קונסטטוטטיבית¹⁰, מעין הצורך (הקיים על פי הדעה המקובלת) בנוכחות בית

10 ראו עוד דבריו של הרב יוסף דב סולובייצ'יק: "...שיש כאן כריתת ברית ובית הדין מייצג בה כביכול את
השכינה - את ה"לפני ה'" שעומד בה האדם הגר נוכח האלוהים בשעת כריתת הברית" (על התשובה,
עמ' 137; וראו איש האמונה, עמ' 95-99). לסקירת עמדתו המורכבת של הרב משה פיינשטיין בנושא
ראו הרב הראל גורדין, הרב משה פיינשטיין - הנהגה הלכתית בעולם משתנה, אלון שבות תשע"ז, עמ'
211-215. עמדתו של מו"ר הרב שאול ישראלי היא "שיסוד עיקרי הגירות... שכלל ישראל מסכימים
לקבל אותו לקהלם, וזה מתבטא בזה שבית הדין, שהוא בא כח של עם ישראל, מחליטים לקבלו" (הרב

דין בחליצה¹¹ או בנוכחות עדים בקידושין ובגירושין,¹² ולפיכך נוכחות בית הדין חיונית ומעכבת. ואכן, המדרש ממשיך וקובע:

וגר שטבל לשם קרייו, או גיורת שטבלה לשם נידתה - לא עלתה להן טבילה זאת, וחוזרין וטובלין לשם יהדות, ומברכין על הטבילה.

(שם)

מדברינו עד כה עולה שנוכחות בית הדין בהליכי הגיור חשובה ועקרונית; אולם במסכת יבמות, בסוגיה סמוכה, מובאים דברי רב אסי ורבי יהושע בן לוי שמהם ניתן לכאורה להבין כי אין כל צורך בנוכחות בית דין בהליכי גיור:

עבדיה דרבי חייה בר אמי אטבלה לההיא עובדת כוכבים לשם אנתתא. אמר רב יוסף: יכילנא לאכשורי בה... כדרב אסי, דאמר רב אסי: מי לא טבלה לנדותה!?

ההוא דהוו קרו ליה בר ארמייתא; אמר רב אסי: מי לא טבלה לנדותה!?

ההוא דהוו קרו ליה בר ארמאה; אמר רבי יהושע בן לוי: מי לא טבל לקריו!?

(יבמות מה ע"ב)

רב אסי ור' יהושע בן לוי החשיבו אפוא כגרים גם אנשים שלא טבלו לשם גרות, אלא לשם נידה או קרי בלבד - והתייחסו לטבילה זו כאל טבילה המועילה לגיור. לגבי טבילת

שאלו ישראלי, חוות בנימין, כרך ב, סימן ז). עוד בעניין מעמד בית הדין לגיור ותפקידו, ראו הרב ישראל רוזן, "תשלום לדיין גיור", תחומין, לה (תשע"ה), עמ' 218.

11 ראו: משנה, סנהדרין א, ג ("החליצה והמאונן בשלשה"); משנה תורה, הל' יבום וחליצה ד, ה; שולחן ערוך, אבן העזר, סימן קסט, סעיף א.

12 למקור הדין ולטעמיו ראו: קידושין סה ע"א ("ואי דליכא עדים, אמאי אסור בקרובותיה?"); משנה תורה, הל' אישות ד, א; הל' גירושין א, יג ומגיד משנה שם: מהר"ם מרוטנבורג, תשובות מיימוניות, נשים, סימן א ("ואפילו אם היא יודעת בטוב שנפלה לתוך חיקה, בעינן דליהוי סהדי שהגיעו הקידושין לידה, דילפינן דבר דבר מממון, ואין כאן קידושין תורה אלא עד דחזו תרי סהדי דמטו הקידושין לידה... דאין חילוק בין הודאה ובין לא הודאה אלא בעדים ובראייתן תלוי הכל"); הרב שלמה בן אדרת, חידושי הרשב"א, קידושין ס"ה ע"א, ד"ה הכא ("ומיהו עיקר מלתא לא מקיימא אלא במקיימי דבר, והודאתה כמי שאינה אף על פי שהיא נאמנת שנתקדשה לו"); הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר, חלק ג, אבן העזר, א, סימן ק ("ב' מיני עדות יש" וכו'); הרב יהושע פלק, פני יהושע, קידושין ס"ה ע"ב, ד"ה הכא ("דהא דלא מהני בקידושין אף בשניהם מודין - ממילא אתיא לן מסברא"); הרב יחזקאל לנדא, שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תניינא, אבן העזר, סימן עה ("ונראה, דבאמת גוף הדבר דפשוט להו לחכמי הש"ס דבעינן עדים בקיום הקידושין... צריכין אנו לומר דכך קיבלו חז"ל"); הרב אריה לייב הכהן, קצות החושן, סימן רמא, ס"ק א, ד"ה נראה לענ"ד ("הכא מחייב לאחריני ולא יודע הדבר לעלמא על פי הודאתם כיון שאין נאמנין בהודאתן, וקיום דבר בעי עדים, להכי צריך עדים כשרים, וכיון דלא נתקיים הדבר - משום הכי מותר בקרובותיה"); הרב יחיאל מיכל עפשטיין, ערוך השולחן, אבן העזר, סימן מב, סעיף י ("גיטין וקדושין, אף שהמעשה נעשה כהוגן, אך בלתי עדים - אין שום ממשות בהמעשה").

בעל קרי ניתן אולי להניח שנכחו בה גברים אחרים; אבל לגבי טבילת נידה קשה מאוד לטעון כך.

3. תירוצי הראשונים לסתירת הסוגיות

לפנינו אפוא סתירה ברורה בין דבריו של ר' יוחנן לבין דבריהם של רב אסי ור' יהושע בן לוי, וראשונים רבים עמדו עליה וניסו ליישבה.

גישה אחת, הרואה בסתירה זו מחלוקת אמוראים, מצויה בדברי הגאונים¹³ ובדבריו של רבנו מרדכי בן הלל הכהן בספרו 'מרדכי', שכתב כי הראשונים נחלקו כמי מהאמוראים לפסוק:

מעשה בגר שטבל לפני שלשה קרובים ואח"כ נגע ביין, ונחלקו בו גדולים: יש מפרשים שמגעו מותר בשתיה, כדאמרינן בהחולץ "מי לא טבל לקירוי"; ויש שהיו אוסרים, דכיון דקיימא לן כרבי יוחנן דאמר "לעולם אינו גר עד שימול ויטבול", והכא לא עלתה לו טבילה, כיון שהיו קרובים, דמשפט כתיב ביה, הלכך היין אסור.

(הגהות מרדכי, יבמות, פרק החולץ, רמז קיא)

אולם רוב הראשונים ביקשו להתאים את דברי האמוראים אלו לאלו. באחד מתירוצי בעלי התוספות במסכת קידושין יושבה הסתירה באמצעות הבחנה בין חלקיו השונים של הליך הגיור: "יש לומר דהא דבעי שלשה, היינו טעמא משום קבלת מצות" (תוספות, קידושין סב ע"ב, ד"ה גר);¹⁴ וכך הציע גם ר' אלכסנדר זוסלין הכהן, בעל 'האגודה': "ויש לומר, האי דבעינן שלשה - היינו לקבלת המצות, אבל לא לטבילה, ודי בנשים הטובלות אותם" (ספר האגודה, יבמות מה ע"ב, ד"ה עבדיה).¹⁵ לפי פירוש זה, הטבילה אינה טעונה נוכחות בית דין.¹⁶

13 ראו: אוצר הגאונים, יבמות מה ע"ב, ד"ה הוא דקא קרו ליה; הלכות גדולות, סימן ח, הלכות מילה, עמ' קנב.

14 בדברי בעלי התוספות מובלע חידוש חשוב שלפיו קבלת מצוות אינה רק עניין למהות הגיור (במקומות רבים בתלמוד ובדברי הפוסקים התבאר שגיור אינו אלא כניסה תחת כנפי השכינה וקבלת התורה והמצוות שניתנו לעם ישראל) אלא גם להליכים הפורמליים של הגיור; ולא זו בלבד אלא שהיא החלק העיקרי בין מרכיבי המעשה הפורמלי של הגיור, שהרי רק לגביו מחמירים ומצריכים שלושה. למקור החידוש ולמעמדו ראו: הרב שלמה קלוגר, שו"ת טוב טעם ודעת, מהדורה ג, חלק ב, סימן קיא; תשובה מאת הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, בתוך: קובץ מזכרת (בעריכת הרב ש"י זיין וזרח ורהפטיג), ירושלים אדר ב' תשכ"ב, עמ' 48, 54; הרב אשר וייס, מנחת אשר, מסכת שבת, סימן לד, עמ' קיד; הרב ישראל רוזן, "מעמדו של גר לפני השלמת תהליך הגיור", תחומין, כח (תשס"ח), עמ' 283.

15 לא ברור האם משתמע מדבריו שיש עניין הלכתי בנוכחות הנשים, ואפשר שאורחא דמילתא נקט.

16 מקורות נוספים לשיטה זו ראו בספרו של הרב מרדכי אלתר, כגר כאזרח, סימן מ, עמ' שיא.

דרך שלישית להבנת היחס בין דברי האמוראים גורסת כי העובדה שידוע לכול שהגירות טבלה, כמוה כנוכחות בית דין בטבילה, וכלשון אחד מתירוצי התוספות במסכת יבמות: "ויש מפרשים, דכיון דידוע לכל שטבלה, כאילו עומדים שם דמי".¹⁷ לפי פירוש זה, הידיעה הברורה על הטבילה מחליפה את הנוכחות הממשית של בית הדין. דרך רביעית ליישוב הסתירה היא ההבחנה בין לכתחילה לבין בדיעבד,¹⁸ היינו שלכתחילה יש להקפיד על נוכחות בית הדין בטבילה, אולם בדיעבד, גם כשהטבילה נעשתה בצנעה, הגיור תקף, לפחות במידת־מה. כך נקטו התוספות באחד מתירוציהם במסכת קידושין: "ויש לומר דודאי למצוה בעינן שלשה, אבל לא לעכב".¹⁹ אכן יש לציין כי ממוקם אחר בדברי בעלי התוספות עולה כי גם לפי הצעה זו, אין ההקלה בדיעבד אמורה אלא לגבי הטבילה, אולם לגבי קבלת המצוות - חיונית היא נוכחות בית הדין:

ויש לומר: האי דבעינן שלשה היינו לקבלת המצוות אבל לא לטבילה. אף על גב דאמרינן לקמן דשני תלמידי חכמים עומדים מבחוץ, היינו לכתחלה, דעדיף טפי.²⁰

(תוספות, יבמות מה ע"ב, ד"ה מי לא)

גם הרמב"ן הציע דרך זו והסביר שמכיוון שנוכחות בית הדין בקבלת המצוות חיונית, בין לכתחילה בין בדיעבד, ברור שעליה הקפידו, ומסתמא קיבל על עצמו הגר בפני בית הדין למול ולטבול ולפיכך לא ייפלא שבדיעבד הטבילה תקפה, וכלשונו: "אבל מי שהודיעוהו מקצת עונשין של מצות ומתן שכרן וקיבל עליו בב"ד לטבול ולמול אם הלך ומל וטבל שלא בפניו ב"ד הרי זה כשר".²¹

אולם גם בתוך סיעת הראשונים המבחינה בין לכתחילה ובין בדיעבד, מצאנו חילוקי דעות בשאלה באילו מקרים ולצורך אילו עניינים חלה הקולא של 'בדיעבד'. מדברי בעלי התוספות שהובאו לעיל משתמע שבדיעבד מועילה הטבילה בצנעה לכל דבר ועניין.

17 תוספות, יבמות מה ע"ב, ד"ה מי לא.

18 הבחנה זו מקובלת בתחומים הלכתיים רבים; וראו מאמרו של ד"ר שי עקיבא וזונר, "על קוהרנטיות ואפקטיביות בהלכה - בירור ראשוני של ההבחנה בין לכתחילה ודיעבד", דיני ישראל, כ-כא (תש"ס-תשס"א), עמ' 43.

19 תוספות, קידושין סב ע"ב, ד"ה גר.

20 לטעם ההבחנה ראו רבינו מנחם המאירי, בית הבחירה, יבמות מה ע"ב, ד"ה הגוי.

21 הרב משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, יבמות מה ע"ב, ד"ה מי לא טבלה. לפי מבנה דבריו של הרמב"ן נראה לכאורה שהוא בא להסביר את דבריו של ר' יצחק אלפסי, הרי"ף (יבמות טו ע"ב בדפי הרי"ף); אלא שכפי שהעיר הרב אריה לייב צינץ (שו"ת משיבת נפש, יורה דעה, סימן נ), "עיני כל מעיין לנוכח דברי הרי"ף יביטו, כי לא זו הדרך ישכון אור לכונת הרי"ף. אלא שהרמב"ן נלחץ מפני הקושי העצומות להעמיד דברי הרי"ף; אבל לא יאמר שנתכוין הרי"ף לכך".

לעומת זאת, מלשונו של ר' יהודה ברבי יוס־טוב, המובאת ב'מרדכי', משתמע שגם בדיעבד יש צורך בנוכחות דיין אחד, משום שנוכחות מינימלית זו נדרשת מדין תורה:

וה"ר יהודה ברבי יום טוב פירש על הך מלתא, דמדאורייתא לא בעינן ג' לטבילה, דמדאורייתא חד נמי כשר בדיני ממונות, כדאמר בריש סנהדרין, אלא מדרבנן הוא דאצריך בגירות, כמו בדיני ממונות. וכן מצא מורי בשם רבינו שמחה ז"ל. ולדבריו [זו] אי אפשר דלא הוה חד בשעת טבילה.

(מרדכי, יבמות, פרק ד, סימן לו)

בהמשך דבריו התקשה ה'מרדכי' כיצד מועילה (לפי שיטה זו) טבילת הנידה כטבילת גיור: הלוא בטבילתה של זו אין נוכחת אלא הבלנית? תמיהה זו יושבה על ידי הרב שלמה זלמן ליפשיץ בשו"ת חמדת שלמה:

...אפשר לומר, דכיון דאצרכו חכמים תלתא בדיני ממונות משום דבי תלתא אי אפשר דלית בהו חד דגמיר, יש לומר, משום הכי נשים פסולות לדון דלא שייך בהו חד דגמיר, אבל מדאורייתא - אפשר לומר דנשים כשירות לדון, ואפילו הכי, כיון דמדרבנן פסולות נקט שפיר במתניתן כל הכשר לדון כשר להעיד, דנשים אינן כשירות לדון מדרבנן; מיהו אבל מדאורייתא יש לומר דנשים כשירות לדון, כן נראה לעניות דעתי לתרץ שיטת הגדולים הנ"ל.

(שו"ת חמדת שלמה, יורה דעה, סימן כט)

אפשר אפוא שלפי שיטת רבי יהודה ברבי יוס־טוב, הטבילה לגיור בפני אישה, או נשים, כשרה לכל דבר ועניין.

לעומת 'תוספות' ורבי יהודה ברבי יוס־טוב, הרמב"ן סבור כי כשרותו של גיור כזה מוגבלת, ואינה מגיעה עד כדי היתר נישואין - אלא רק לאי־פסילה של זרעו. לדעת הרמב"ן, כאשר גר שטבל בלא נוכחות בית דין בא לשאת אישה, הוא נידון שוב כ'לכתחילה' ועליו לטבול כדת וכדין בפני בית דין:

ולא מנסבינן ליה לדידיה בת ישראל עד דטבל בפני שלשה, משום דלכתחלה בעינן שלשה בין בקבלה בין בטבילה... וכדתניא: "אשה - נשים מושיבות אותה במים עד צוארה, ושני תלמידי חכמים מושיבין לה מבחוץ ומודיעין אותה", ואמר ליה ר' יוחנן לתנא "תני שלשה", אלמא בעינן קבלה בשעת טבילה ממש, והכל בפני שלשה.

(הרב משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, יבמות מה ע"ב, ד"ה מי לא טבלה)

אם כן, שיטת הרמב"ן היא כי אף שבדיעבד יש משמעות הלכתית לטבילה בלא נוכחות בית דין, מכל מקום משמעות זו חלקית מאוד; ולעניין החשוב ביותר לגרים רבים, הנישואין עם בת ישראל, אין הטבילה מועילה.

דרך חמישית לתירוץ הסתירה בין מימרות האמוראים הציע הריטב"א. לדעתו, אין כל אפשרות שטבילת גיור תתרחש בלא נוכחות בית דין. את דבריהם של רב אסי ור' יהושע בן לוי אין לדעתו מנוס מלפרש אלא כך שתעסוק במקרה שבו טבילת הנידה נעשתה בנוכחות בית דין; הבעיתיות שנידונה בגמרא לגבי תוקפו של הגיור מקורה לפי פירוש זה היא רק בכך שכוונת הטובלת הייתה לשם טהרה ולא לשם גיור. לדידו, "כיון דבגירות כתיב משפט, דבעי ג', וקיימא לן שאינו גר במילה בלא טבילה, ומל ולא טבל כאילו לא מל - אפילו טבילה שהוא מעיקר גירות בעיני ג' לעכב".²² בדרך זו צעד גם ר' יוסף חביבא, בעל 'נימוקי יוסף', שכתב: "אלא הכא דאטבלה... בפני בית דין קאמר... ומשום שלא הטבילו לשם יהדות היו מוציאים עליהם לעז".²³ נכונותם של הריטב"א ושל בעל 'נימוקי יוסף' להיכנס לדוחק שכזה בפרשנות הגמרא מוכיחה עד כמה היו נחושים בעמדתם ההלכתית שלפיה אין כל מקום לאפשרות שטבילת גיור תתקיים שלא בנוכחות בית דין - ואפילו בדיעבד.

בדרך שישית, השונה לחלוטין מכל הדרכים שסקרנו, צעד הרמב"ם. מדבריו יש להבין כי טבילות הנידה והקרי המוזכרות בגמרא לא היו - בעיניהם של רב אסי ור' יהושע בן לוי - טבילות גיור ההופכות אדם ליהודי אלא שיקפו אורח חיים של קיום מצוות, המלמד על גיור. לדעת הרמב"ם, היו טבילות אלו סימן, ולא יותר, ולפניהן טבלו הגרים הללו טבילת גיור כדת וכדין בפני בית דין. זוהי לשון הרמב"ם:²⁴

22 הרב יוסף טוב בן אברהם, חידושי הריטב"א, יבמות מה ע"ב, ד"ה דאטבלה.

23 הרב יוסף חביבא, נימוקי יוסף, יבמות טו ע"ב בדפי הרי"ף.

24 מסתבר, שכך הבין הרמב"ם את דבריו של הרי"ף: "...הא דרב אסי ודברי יהושע בן לוי, דיעבד הוא, דלא פסלינן לבריה, הואיל וטבל לשם קריו, דאי לאו גיורא הוא - לא הוה טבל לשם קריו. והא דר' יוחנן - לכתחלה, דלא נהגינן ביה מנהג גר, ולא מנסכינן ליה בת ישראל עד דטביל בפני שלושה" (הרב יצחק אלפסי, הרי"ף, יבמות טו ע"ב בדפי הרי"ף). גם ר' יוסף קארו (בית יוסף, סימן רסח) הבין שדברי הרי"ף והרמב"ם עולים בקנה אחד, וכך כתב הרב משה פיינשטיין (דברות משה, יבמות, פרק ד, סימן לה, ענף ב, עמ' תעז). כפי שהעיר הרב פיינשטיין (שם), לא ברור מהו המקור לדברי הרי"ף שאין משיאים את הגר. מכוח קושייתו מגיע הרב פיינשטיין למסקנה מחודשת בהבנת דעת הרי"ף והרמב"ם: "שאינן כוונת הרמב"ם שהיא חזקה שכבר עשה מעשה הגרות כדין; אלא אף בידוע לנו שלא עשו מעשה גרות, היא גירות בנוהגת בדרכי ישראל... דדבר הידוע לכל - הוא כאילו ראו... דנחשב כהסכימו בית דין על כל הרוצה להתגייר שיהיה גר כשעושה מעשה הגרות, ונחשב כנעשה הגרות על ידם" (וראו להלן הערה 64). על יסוד הנחה זו תירץ הרב פיינשטיין את הקושיה: "הא מייתי עובדה דאמר רבה... ואתא לקמייהו גר שמו ולא טבל ואמרו לו שהי כאן עד מחר ונטבלינך, והא כיון שהני גדולי עולם נזקקו לו, הרי ודאי ידעו... מצד הנהגתו, ומכל מקום הצריכו שיהיו שלשה בעת הטבילה ולא סמכו להחשיבו גר בשביל

גירות שראינה נוהגת בדרכי ישראל תמיד, כגון שתטבול לנדתה ותפריש תרומה מעיסתה וכיוצא בזה, וכן גר שנוהג בדרכי ישראל, שטובל לקריו ועושה כל המצות, הרי אלו בחזקת גרי צדק,²⁵ ואף על פי שאין שם עדים שמעידין לפני מי שנתגיירו.

(משנה תורה, הל' איסורי ביאה יג, ט)

ברם, כפי שהרמב"ם ממשך וקובע, תוקפו של הסימן, במישור דיני הראיות, הוא יחסי ואינו ערובה מספיקה לצורך היתר נישואין, ולכן, כפי שממשך הרמב"ם וקובע, "אם באו להתערב בישראל, אין משיאין אותם עד שיביאו עדים או עד שיטבלו בפנינו, הואיל והוחזקו עכו"ם" (משנה תורה, שם).

כפי שהעירו הרמב"ן ואחרים, ההצעה לראות בטבילת נידה ובעל קרי סימן לגיור תקין היא הצעה דחוקה. לו אכן ביקשו רב אסי ורבי יהושע בן לוי לציין סימן לאורח חיים יהודי, טבעי יותר היה שיבחרו סימן ניכר וכולט כגון שמירת שבת, "דיותר קל היה לו לידע ששמר שבת או נהג מצוות מן הטבילה"²⁶ - שהרי טבילה אינה נעשית בפומבי וטבילת קרי אינה חובה ואינה מנהגו של כל אדם שומר מצוות.²⁷ אכן, דווקא הקושי הברור שבפירוש זה מצביע עד כמה איתן היה הרמב"ם בדעתו כי טבילה בצנעה אינה תקפה לעניין גיור,²⁸ וכפי שסברו הריטב"א ובעל 'נימוקי יוסף'.

לסיכום, בדברי הראשונים מצאנו ארבע דעות לגבי מעמדה של טבילת גיור שלא בנוכחות בית דין:

- א. לפי תירוץ אחד של בעלי התוספות, טבילת הגיור אינה טעונה נוכחות בית דין.
- ב. לפי תירוץ אחר של בעלי התוספות, הטבילה טעונה נוכחות של בית הדין, אלא שדיעת הכול שהטבילה התרחשה עשויה לשמש תחליף לנוכחות זו.

חזקה זו, לכן תירץ הרי"ף דלענין לכתחלה הוא... דאף שכבר הוחזק בהתנהגותו בדרכי ישראל... לא סמכינן לכתחלה למינסב לו אשה, דהחמירו לחוש ליוחסין".

25 ר' אהרון ששון (שו"ת תורת אמת, סימן כ) דן בגבולותיהם של סימנים אלו ועוסק בשפחה שטבלה בינה לבין עצמה והייתה "מודקדת בדת יהדות". לדבריו, במקרה זה (ושלא כמו המקרה שבו עסק הרמב"ם) שמירת המצוות אינה סימן לגיור תקף, שהרי שפחה כנענית חייבת במצוות כיהודייה.

26 הרב משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, יבמות מה ע"ב, ד"ה מי לא טבלה.

27 נוסף על כך, פירושו של הרמב"ם אינו עולה בקנה אחד עם המקבילה בירושלמי: "רבי יהושע בן לוי כהדא דתני בר קפרא, דתני בר קפרא: גר שמל ולא טבל הרי זה כשר, שאין גר שלא טבל לקירוי. וקשיא: עלת לו טומאה קלה מטומאה חמורה? אמר רבי יוסי בי רבי בון: כיון שזו וזו לשום קדושת ישראל, עלת לו" (ירושלמי, קידושין ג, יב).

28 אומנם ראו הצעתו של הרב הרב שלמה זלמן ליפשיץ (שו"ת חמדת שלמה, יורה דעה, סימן כט) לפירוש דברי הרמב"ם, ולפיה בדיעבד די בכך שאחד השלבים - קבלת מצוות או טבילה - ייעשה בפני שלושה. הצעה דומה העלה הרב אריה לייב צינץ בהסבר פסיקת השולחן ערוך (ראו להלן הערה 32).

ג. לפי הרמב"ן ואחד התירושים של בעלי התוספות, טבילה בלא נוכחות בית דין מועילה בדיעבד; אלא שלפי חלק מהאוחזים בדעה זו, אין הגיור תקף אלא לעניינים מסוימים, ולעניין נישואין הגר נדרש לשוב ולטבול - והפעם בנוכחות בית דין.

ד. לפי הרמב"ם, הריטב"א ובעל 'נימוקי יוסף', טבילת הגיור אינה תקפה אלא בנוכחות בית דין - ואפילו בדיעבד.²⁹

4. פסיקת ההלכה: ה'שולחן ערוך' והאחרונים

ב'שולחן ערוך' הובאה דעת בעלי התוספות ולצידה דעת הרמב"ם (שבעל ה'שולחן ערוך' סבור שאף הרי"ף מסכים לה):

כל ענייני הגר, בין להודיעו המצות לקבלם בין המילה בין הטבילה, צריך שיהיו בג' הכשרים לדון וביום.

מיהו, דוקא לכתחלה, אבל בדיעבד, אם לא מל או טבל אלא בפני ב' (הגהת הרמ"א: או קרובים)³⁰ ובלילה... הוי גר ומותר בישראלית, חוץ מקבלת המצות שמעכבת אם אינה ביום ובשלשה.

29 הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קכז) התלבט האם נדרשת נוכחות בית הדין בחדר, או שדי בראייה של הטבילה על ידי בית הדין; כאשר הנפקא מינה של התלבטות זו היא טבילה שנערכה כשבית הדין עומד בחדר סמוך ורואה את הטובלת דרך חלון.

30 כאן המקום להעיר, כי מלבד שאלת תפקידו הקונסטטוטטיבי של בית הדין ביצירת הליך הגיור - השאלה שבה עוסק רוב רובו של מאמר זה - מתעורר בנושא גם קושי ראייתי. על פי דיני הראיות המקובלים בהלכה, מי שהוזמן כאינו יהודי צריך הוכחה שהתגייר ובעדותו שלו אין די, משום שהגיור אינו "בידו" (ראו דברי התלמוד במסכת קידושין סב ע"א-ע"ב, שהובאו לעיל). לפי זה, לא מקרה הוא שר' יעקב בן רבנו אשר, מחבר ארבעה טורים, ור' יוסף קארו, בעל השולחן ערוך, תיארו מקרה שבו הגר טבל בנוכחות שניים ולא בנוכחות אחד או בינו לבין עצמו, שכן לכל הדעות במישור הראייתי דרושה עדות שניים; כך אכן הסביר הרב יהושע פלאק כץ (פרישה, יורה דעה, סימן רסח, ס"ק יח) את דברי הטור, ולכך הסכים גם הרב שבתאי כהן (ש"ך, שם, ס"ק י). אומנם, בהגהתו על אתר, קבע ר' משה איסרליש, הרמ"א, שעל פי הדעה המקלה הנוכרת, אין מניעה שהנוכחים בטבילה יהיו קרובים; ומקור דבריו מצוי בהגהות מרדכי, יבמות, פרק ד, רמז ק"א (ראו לעיל). על דברי הרמ"א הקשה הרב משה שטרנבוך: "ולא הבנתי פסק הרמ"א... ותמהני, נהי שלא צריך בטבילה גירות דסגי בבית דין בקבלת מצוות, הלוא צריך עדים על מעשה הטבילה! והיאך פוסק הרמ"א שמועיל גם בפני קרובים... ואם כן אין לנו עדות שנתגיירה! אם כן היאך תוכל לינשא בלי עדות?" (הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, סימן תקה). יש להעיר כי לא ברור מדוע לא הקשה הרב שטרנבוך על מקור דברי הרמ"א המצוי כאמור בהגהות מרדכי. הרב יהודה אסאד כתב שמדברי כמה ראשונים עולה ש"בדיעבד סגי בית דין לקבלת עול המצות לבד, וטבילה - אפילו עד אחד כשר נמי לא צריך בדיעבד, אלא גם אשה נאמנת" (הרב יהודה אסאד, שו"ת יהודה יעלה, חלק א, יורה דעה, סימן רג). הוא הוכיח זאת מדברי הגמרא בעניין טבילת נידה כטבילת גיור ומן העובדה שהתחבטות הראשונים בסוגיה נובעת אך ורק מן הצורך הקונסטטוטטיבי בנוכחות שלושה בהליך הגיור, ואיש מהם אינו מצפה לצורך בעדים לטבילה (וראו עוד דבריו להלן

ולהרי"ף ולהרמב"ם - אפילו בדיעבד, שטבל או מל בפני שנים או בלילה, מעכב, ואסור בישראלית; אבל אם נשא ישראלית והוליד ממנה בן, לא פסלינן ליה. (הרב יוסף קארו, שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רסח, סעיף ג)

מלשונו של ה'שולחן ערוך' לא ברור מהי פסיקת ההלכה. מחד גיסא, לפי הכלל הידוע "סתם ויש אומרים - הלכה כסתם"³¹, הלכה כדעתם המקלה של בעלי התוספות שלפיה בדיעבד הגיור תקף. אולם בהקדמת ספרו 'בית יוסף' כתב כידוע הרב יוסף קארו, מחבר ה'שולחן ערוך', שאת ההלכה יש לקבוע על פי שניים משלושת 'עמודי ההוראה': הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, וכיוון שאת הדעה השנייה טרח בעל ה'שולחן ערוך' לייחס לרי"ף ולרמב"ם³², ייתכן שהתכוון לומר שהלכה כדעה זו.³³

כמה מראשוני האחרונים נזקקו לדון בתוקף גיורה של אישה שטבלה בנוכחות נשים בלבד; כולם הכריעו שהגיור מוטל בספק. בקושטא, בשלהי המאה ה-16, נשאל רבי אליהו בן חיים, ראנ"ח, על שפחה שנישאה לאיש "ולא נעשה עמה דבר של גרות כלל, רק קודם נישואיה הטבילתה אשת האיש הנזכר בינו לבניה" (שו"ת ראנ"ח, סימן צב). התשובה נפתחה בהכרזה כי "האשה הזאת... גויה גמורה היא... וקדושו אין תופסין בה כלל" (שם), אולם בהמשכה, לאחר דיון מפורט בסוגיה, מגיע ראנ"ח למסקנה שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים, ואשר על כן מעמדה של האישה ותוקפם של הקידושין מוטלים בספק - ועל כן להחמיר בדינה לכאן ולכאן. למסקנה זהה, מטעמים דומים, הגיע גם רבי אהרן הכהן פרחיה בסלוניקי במאה ה-17.³⁴

הערה 83). דברי הרב אסאד הובאו על ידי הרב מרדכי יעקב ברייש המסכים להם באופן חלקי בלבד: "צריך עיון בזה לענין דיעבד; אבל לכתחילה ודאי בעינן ג' אנשים, או על כל פנים שני אנשים, וכמבואר בש"ך שם" (הרב מרדכי יעקב ברייש, שו"ת חלקת יעקב, יורה דעה, סימן קנ).

31 ראו דבריו של ר' שבתאי כהן, הש"ך, פלפול בהנהגת הוראות איסור והיתר (נדפס בדפוס השולחן ערוך, יורה דעה, אחרי סימן רמב), קיצור, סעיף ה. כלל פרשני זה אינו מוחלט ולא תמיד מפרש הש"ך את דברי השולחן ערוך בהתאם לכלל זה. לדוגמה, בשני מקומות בספרו גבורת אנשים, בסימן מז ובסימן מח, מניח הש"ך כדבר מובן מאליו שבעל השולחן ערוך (אבן העזר, סימן קנד, סעיף כא [בדפוסים ראשונים: סעיף כ]) פסק כדעת רבנו חננאל שהובאה (שם) בשם "ויש אומרים" - כנראה בהתאם להנחתו (המובעת שם, סימן מד). שעל פיה יש להחמיר בכל חילוקי דעות או ספק ולהימנע מכפיית גט. הרב אריה לייב צינץ (שו"ת משיבת נפש, יורה דעה, סימן נ) הצביע על סתירה נוספת בדברי השולחן ערוך, ומכוחה הוא סבור ששיטתו היא שנדרשת נוכחות בית דין או בעת קבלת המצוות או בעת הטבילה (וראו לעיל הערה 28).

32 ראו עמדתו המקורית של פרופ' אליאב שוחטמן, "על הסתירות ב'שולחן ערוך' ועל מהותו של החיבור ומטרותיו", אסופות, ג (תשמ"ט), עמ' שכג.

34 ר' אהרן הכהן פרחיה, שו"ת פרח מטה אהרן, חלק ב, סימן נא (בחלק מהדפוסים מוספר חלק זה של השו"ת כחלק ג).

מקרה נוסף של גיור בפני נשים, שאירע בתחילת המאה התשע עשרה, נידון על ידי כמה מחברים: הרב מאיר פוזנר בעל 'בית מאיר', הרב שלמה זלמן ליפשיץ בעל 'חמדת שלמה', והרב אריה לייב צינץ. כפי שמספר הרב פוזנר, המעשה אירע בנוכרית שביקשה להתגייר בעיירה בילסק בעת שלא כיהן בה רב, "ולקחיה הנשים לבית הטבילה והודיעו לה מקצת מצות וטבלוה לשם גירות ומאז היתה נוהגת דת ישראל" (הרב מאיר פוזנר, בית מאיר, סימן יב). כשנתיים לאחר מכן נבחר רב מסוים לכהן בעיירה, וזה הורה לה "שצריכה להתגייר כד"ת בפני בית דין של שלשה" (שם). אולם הסיפור לא תם בכך: לאחר שמתעמים שונים לא רצה רב העיר עצמו לגייר אותה, נהגה האישה חירות בעצמה ועברה כמה הרפתקאות. היא נישאה "לאחד מאורחי ופרחי בחזקת גירות" ואחר כך באה לפני הרב; והלה - אחר שגער בה על שנישאה למרות הוראתו שאינה יהודייה עדיין - שוחח עמה, בנוכחות אחד או שניים (פרט זה אינו זכור לרב היטב) מאנשי הקהילה, על בקשת הגיור שלה:

קראנו אותה לדעת כוונתה... והיינו יושבים ביחד אני והפרנס... וראיתי כי היתה בוכה ומתחננת מאד להתגייר... שכוונתה רצויה לשם שמים. אמנם לא עלה אז על דעתנו להזדקק אז לגייר אותה שתקבל עול מצות בפנינו, רק לדעת תוכן כונתה... ובתוך כך הלך בעלה מכאן ולא נודע מקומו... וחזרה והלכה מפה ובאת לכאן... עם איש אחר שנישאת לו סמוך לכאן... וגערתי בה בנזיפה ואמרתי לבעלה השני לפרוש ממנה עד כי נוציא לאור משפטה. ועתה נפשי בשאלתי מלפני כבוד מורנא ורבנא להורות לנו משפט האשה הנ"ל, והוא מקום עיגון... על כן יורינו רבינו כדת מה לעשות.

(הרב מאיר פוזנר, בית מאיר, סימן יב)

מסקנתו של בעל 'בית מאיר' היא שקידושי הראשון ודאי אינם תקפים, שהרי אז טרם עברה האישה כל הליך של גיור בפני בית דין של שלושה, אולם לגבי קידושי השני דעתו נוטה להחמיר. כפי שהוא מסביר, קשה לשלול את האפשרות שהאישה קיבלה מצוות בפני שלושה, ויחד עם הטבילה שאירעה לפני כן, או עם טבילתה כנידה, נוצר הליך של גיור לפי שיטת התוס', "ונהי דלהרמב"ם נראה ברור דקבלת מצוות לחוד אינו פועל כלל... ולדעתו דהעיקר אך בטבילה תליה, ואשה זו שטבלה אך בפני נשים, לאו מידי הוא, ואין עליה שום אישות אף מבעל שני, מכל מקום לשיטת רמב"ן, ורי"ף לפירושו, ותוס'... דעיקר הוא קבלת מצוות" - הגיור תקף. בסיכומו של דבר הוא מורה כי "אין

בידי לפוטרה מבעלה השני בלא גט", שכן תוקף הגיור תלוי במחלוקת ראשונים ועומד ב'ספיקא דדינא'. למסקנה דומה הגיע גם הרב אריה לייב צינץ.³⁵ גם הרב שלמה זלמן ליפשיץ, בעל 'חמדת שלמה', מגיע למסקנה שתוקפו של גיור זה מוטל בספק, אך הנמקתו שונה. לדידו, אין מקום לחשש שהדברים שאמרה הגיורת בפני בית הדין, בלא שזה התכוון לגיור, נחשבים קבלת מצוות; אולם הטבילה שהתקיימה בפני הנשים עשויה להיות תקפה - שכן לדעת כמה ראשונים (שב'שולחן ערוך' לא נפסקה הלכה כמותם), אישה כשרה לדון. כמו כן מציע בעל 'חמדת שלמה' את האפשרות שלפיה חלק מהראשונים סבורים שנשים כשרות מהתורה לדון ורק מדרבנן הן פסולות מטעם "דלא שייך בהו חד דגמיר" (שו"ת חמדת שלמה, יורה דעה, סימן כט). הוא מסביר שלפי דעה זו, תקנת חכמים הפוסלת את הנשים לדון אינה מפקיעה את תוקף הגיור "דלא שייך זה, דכיון דמאורייתא הוי ישראל גמור" (שם). נוסף לכך הוא מצרף את הדעות שלפיהן טבילה תקפה בדיעבד גם בלא בית דין, ומסקנתו היא: "על כן, מכל הלין טעמי, לא אדון את הדבר הזה לא להיתר ולא לאיסור" (שם).

בשורה התחתונה, כאשר באה לפני האחרונים המוקדמים שאלת כשרותו של גיור שנערך שלא בנוכחות בית דין, קבעו הללו שהדין מוטל בספק ולא ניתן להתיר נישואין בעקבות גיור כזה.

ג. הסוגיה במשנתם של פוסקי זמננו

1. התמודדות עם קשיי נגישות גברים למקווה ועם צלילות המים

במקומות אחדים בעת החדשה התעוררו קשיים קיצוניים שלא אפשרו את נוכחותם של גברים במקוואות; ובעקבות זאת הקלו כמה רבנים לקיים את טבילת המתגיירות בלא נוכחות גברים. בשנת תרנ"ג הפנה הרב אברהם עבר הירשאוויץ, ממלבורן שבאוסטרליה, שאלה אל רבה של ירושלים דאז, הרב שמואל סלנט:

דבר טבילת גיורת... דבר זה קשה מאד פה במדינה, באשר מקוה לבנות ישראל אין פה תחת יד ישראל... רק הצנועות ילכו לטבול בים, אשר שם אוהל מוקף מחיצות, אשר אם יבא איש - ולא יראה לעין איש. ואם יזיד ח"ו איש לשחד את השומרת לתתו לבא שמה בשעה שנשים רוחצות שם... ענוש יענשו קשה על

35 הרב אריה לייב צינץ, שו"ת משיבת נפש, יורה דעה, סימן נ.

פי חוקי המדינה, ומה גם דייני ישראל יגרמו בזה חילול השם גדול ר"ל... ילמדנו מו"ר איך להתנהג פה במדינה...

(הרב אברהם עבר הירשאוויץ, שו"ת בית אברהם, עמ' 47)

בתשובתו, הקל הרב סלנט בעניין זה ולא הרחיב על אודות הנימוקים העומדים מאחוריה (אפשר משום שבנסיבות אלו, ההיתר היה בעיניו פשוט וטבעי):

...ושלושה תלמידי חכמים ילכו עמהן בצוותא עד המקום שהרשות בידם להכנס, ובבית הרחצה תלך האשה הגיורת עם הנשים הכשרות והיראות והמוחזקות שיטבילו להאשה הגיורת כד"ת [=כדין תורה], וידעו כי השלושה תלמידי חכמים עומדים סמוך לגבול, שיכולים להכנס ודעתם עליהן, ואחר הטבילה יגידו בפני התלמידי חכמים השלשה שטבלה כד"ת.

(שם)

תשובה זו התפרסמה רק בספרו של הרב הירשאוויץ, הדיה היו מועטים באותה עת,³⁶ וככל הנראה השפעתה בעולם הרבני הייתה מועטת.³⁷

לפרסום רב יותר ולהשפעה ממשית זכתה בשעתה תשובה דומה שהשיב הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל. הרב עוזיאל נימק את דבריו בהרחבה, וכפי שנראה להלן, הרב עובדיה יוסף מתפלמס עמו במפורט. זו מקצת לשון הרב עוזיאל:

בהיותי משרת בקדש בעוב"י [=בעיר ואם בישראל] סאלוניקו יע"א [=יגן עליה אֵילוהים] נשאלתי, אם אפשר להכשיר טבילת הגיורת שלא במעמד בית דין, כי היות ומקוה טהרה נמצא במרחצאות של לא יהודים ובו מתרחצות תמיד גם נשים לא יהודיות וזילותא גדולה היא לבית דין להכנס במרחץ זה...

הרי שלא הותר לדיינים להסתכל בה לא קודם טבילתה ולא אחריה כשהיא אינה לבושה כראוי, וכאשר נכנסים אל המרחץ שיש בו נשים אחרות שמתרחצות או אפילו מתלבשות לא ימלט דבר זה שלא במתכוין, וכיון שכן נעשתה טבילת

36 ציטוט אחד של תשובת הרב סלנט מצוי בתשובתו של הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (מיום כ"א באדר תש"ז) שהתפרסמה בקובץ **מזכרת** (בעריכת הרב ש"י זיון וזרח ורהפטיג), ירושלים אדר ב' תשכ"ב, עמ' 48 ואילך. בשל פקפוק ברמת קבלת המצוות במקרה הנידון, כיוון הרב הרצוג את הרב השואל לערוך גיור דווקא כהוראת הרב סלנט: "וזה עדיף מלעשות ממש הסדר של הטבלה... כדי שלא יאמרו שקיבלתם אותה לכתחילה; והכל כדי להכביד על קבלת הגרים בזמן הזה ובארצות ההן, ודי לחכם שכמותו" (שם, עמ' 55).

37 ראה לדבר היא שאפילו הרב עובדיה יוסף, שזיכרונו ובקיאותו מן המפורסמות, לא הכיר את הספר עד שהראוהו לו (ראו דבריו בשו"ת **יביע אומר**, חלק א, יורה דעה, סימן יט, אות כא).

גיורת במעמד בית דין לדבר שאי אפשר, ובמקום שאי אפשר כזה - קרוב הדבר לומר שלכל הדעות מהניא טבילתה שלא בפני בית דין אפילו להשיאה לישראל...

וכדי למצוא היתר יותר מרווח אומר אני לתקן שתעמוד הגיורת בלויית שלש³⁸ נשים ישראליות לפני בית דין ובית דין יודיעו לה מצוות קלות וחמורות וענשן כדין וכהלכה, ואחרי קבלתה עול מצוות יצו עליה שתלך תיכף עם הנשים שאתה בבית דין, לטבול בפניהן בתור שליחות בית דין ולשם קבלת היהדות וכל מצוותיה וכן יאמרו לה הנשים בשעת טבילתה; ובוזה נראה לע"ד [=לעניות דעתי] שטבילתה כשרה לכתחילה לכל הדעות.

(הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שו"ת משפטי עוזיאל, חלק א, יורה דעה, סימן נג)

הקשיים שמציינים הרב הירשאוויץ והרב עוזיאל נוגעים למיקומם של המקוואות ולחוסר היכולת של בית הדין להיכנס אליהם, אולם העת החדשה יצרה בעיה נוספת, כללית יותר. בעוד בעבר היו מי המקוואות עכורים³⁹ - כך שכשהטובלת ישבה במים עד צווארה, גופה היה מוסתר לחלוטין - בימינו המקוואות מרוצפים, זרימת המים בברזים מאפשרת החלפתם באופן תדיר ותכוף וזמינותו של הסבון מאפשרת לטובלים ולטובלות להיכנס למקווה כשהם רחוצים ונקיים. הטכנולוגיה המודרנית יצרה אפוא מקוואות נקיים ועוררה בעיית צניעות, כלשון הרב עובדיה יוסף: "דא עקא, כי המים של

38 לדעת ד"ר אריאל פיקאר (משנתו של הרב עובדיה יוסף בעידן של תמורות, רמת גן תשס"ז, עמ' 121) הרב עוזיאל "אינו מבטא אלא את הרצון לפתור בעיה טכנית של טבילה לשם גיור". אולם הנמקתו של הרב עוזיאל אינה כוללת כל הסבר מדוע נדרשות דווקא שלוש נשים. מתבקש אפוא לשאול: האם אין הדבר קשור, בדרך כלשהי, לעמדתו הערכית העקרונית של הרב עוזיאל (כפי שהוא מביע אותה בתשובתו "האשה במושב בית הדין", פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן מג), שייחודה בולט באופן מיוחד בהשוואה לעמדת מקבילו הרב הראשי האשכנזי, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג (בספרו תחוקה לישראל על פי התורה, כרך א, עמ' 44-43); והאם אין הדבר קשור ליחסו למעמד האישה בכלל (ראו למשל פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימנים מג-מד); ושמא לא נתכוון אלא "לעשות נחת רוח לנשים" (על פי חגיגה טז ע"ב). כך או כך, ברור שבין הרב עוזיאל לבין הרב עובדיה יוסף היו חילוקי דעות עקרוניים וחריפים בסוגיות שונות של יחס ההלכה למודרנה, ראו: אלימלך וסטרייך, "הגנת מעמד הנישואין של האשה היהודייה בישראל: מפגש בין מסורות משפטיות של עדות שונות", פלילים, ז (תשנ"ט), עמ' 273; הנ"ל, "דיני המשפחה מול אתגרי המודרנה: הפולמוס על נישואי הייבום בקרב חכמי מרוקו", דיני ישראל, כו-כו (תשס"ט-תש"ע), עמ' 163; הנ"ל, "ניצנים מוקדמים של שיטת הרב עוזיאל בדיני המשפחה", מאזני משפט, ד (תשס"ה), עמ' 793.

39 ראו: שבת יד ע"א ("אמר רב ביבי אמר רב אסי: שבתחלה היו טובלין במי מערות מכוונסין וסרוחין"); משנה, ברכות ג, ה ("ירד לטבול... יתכסה במים ויקרא [שמע]" ועל פי הסבר הגמרא שם כה ע"ב מדובר "במים עכורין... דדמו כארעא סמיכתא"); הרב יוסף קארו, שולחן ערוך, יורה דעה, סימן ר, סעיף א ("תברך לאחר שתכנס עד צווארה במים, ואם הם צלולים - עוכרתן ברגליה ומברכת"); וראו עוד משנה תורה, הל' מקוואות ח, י ("מטבילין בטיט ובמים... בטיט הרך שהמים צפין על גביו").

המקואות שלנו נקיים מאד וצלולים, וגופה נראה אף בהיותה במים, ולא אורח ארעא".⁴⁰
 בעיה זו הדאיגה רבנים שונים - בארץ⁴¹ ובחו"ל.⁴²

בדברים שנשא בכנס הדיינים בשנת תשי"ד העיד הרב אליעזר יהודה וולדנברג, בעל 'ציץ אליעזר',⁴³ כי הרב עוזיאל סבור היה שיש לנהוג כעמדתו הנזכרת לעיל גם במדינת ישראל - אף שבה כבר לא התקיימו קשיי הנגישות הקיצוניים שהיו בסלוניקי. בדבריו באותו כנס אימץ הרב וולדנברג עמדה זו⁴⁴ והוא מצדיק אותה בכך ש"בדורינו זה, שרבו לדאבונינו מבקרי ומחפשי מומים אצל נושאי דגל התורה, מצאו מקום להתגדר בנושא זה, ובאים בטענות על כך על הפרושים".⁴⁵ קשה לקבוע בוודאות האומנם קושי זה כשלעצמו הוא אשר הצדיק לדעת הרבנים הנזכרים את הימנעות בית הדין ממניסה לחדר הטבילה; ושמא ניתן להבחין בין השורות בעמדה ערכית-עקרונית ולפיה עדיף שהגברים יעמדו בחוץ.

כך או כך, באמצע המאה העשרים הייתה עמדת הרב עוזיאל נהוגה הלכה למעשה בכמה מקומות בעולם. כך עולה מעדותו של הרב עובדיה יוסף המספר כי בבואו למצרים מצא:

40 הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט.
 41 ראו דברי הרב איסר יהודה אונטרמן בכנס הדיינים השני שהתקיים בימים כ"ה-כ"ו תשרי תשי"ד (4-5.10.1953) בירושלים (פרטי-כל מכנס הדיינים תשי"ד, נערך והוצא על ידי המחלקת לרבנות ושיפוט רבני, משרד הדתות, ירושלים, עמ' 24): "בנוגע לטבילת הגיורות, הרי הפריזו בזה, ואלה הם באמת דברים נוראים, ויש להקפיד בענין זה ובדומה לו מאד. רצוי לתקן תקנה שבכל מקום שיש בית דין יהיה מוכן חלוק גדול לכל אשה שצריכה לטבול לשם גרות". דבריו של דובר נוסף באותו כנס, הרב בורשטיין, נרשמו בפרוטוקול הכנס באופן מקוצר, חסר ומעורפל: "כשהטילו עלי לראות בטבילת גיורת למדנו את כל ההלכות, ולא סמכנו על 3 נשים כשורות. הלכנו לבית הטבילה ביבנה ולקחנו חלוק רחב וראינו שאין חשש חציצה, והיא טבלה בחלוק, והאשה הכשרה אמרה שטבלה".

42 ראו למשל הצעת הרב רפאל אהרן בן-שמעון, בעל 'נהר מצרים', כפי שצוטטה על ידי הרב עובדיה יוסף: "שיש להביא יריעת בגד גדולה ולפרוס אותה על פני המים שבמקוה" (שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט).

43 פרוטוקול כנס הדיינים השני (לעיל הערה 41), עמ' 23.

44 בסוף דבריו הוסיף הרב וולדנברג משפט קצר ומעורפל מעט - "ולכן הכרחי הדבר שיונהג בזה נוהג כללי ואחיד" - ואפשר שכוונתו היא שאין הצעתו אמורה הלכה למעשה עד שיוסכם הדבר על הכול. בניסוח דומה, באשר למידת הזהירות הנדרשת, השתמש הרב וולדנברג בשנת תשי"ב כאשר הציע (בכנס דייני בתי הדין הרבניים) כפיית גירושין על בעל שאשתו מואסת בו "בדרך ברירה" (שו"ת ציץ אליעזר, חלק ד, סימן כא). ב'פתח המילוט' שהשאיר שם עשה הרב וולדנברג שימוש בשלב מאוחר יותר (ראו שם, חלק ה, סימן כו). ככל שניתן להבין מדבריו, הוא מעולם לא התכוון להשתמש בהצעה הלכה למעשה כל עוד אין מאחוריה קונצנזוס רחב. עוד יש לציין כי את עמדתו בעניין טבילת מתגיירות לא פרסם מעולם בכרכים הרבים של ספרו ואפשר שנסוג ממנה בעקבות עמדתו של הרב עובדיה יוסף. שמו של הרב עובדיה יוסף אינו נזכר בפרוטוקול, אך עמדתו 'נוכחת' שם. כך לדוגמה הצעתו של הרב אונטרמן שיש לטבול בחלוק (ראו לעיל הערה 41) היא רעיון של הרב עובדיה יוסף, כפי שיפורט להלן.

45 פרוטוקול כנס הדיינים השני (לעיל הערה 41), עמ' 23.

מעשים בכל יום... שאין הדיינין עומדים בבית הטבילה כדי שתטבול הגיורת בפניהם, אלא הם עומדים מחוץ לבית הטבילה, בחדר הסמוך, ומשם מודיעים לה מקצת מצות קלות וחמורות, וטובלת אחר זה בפני אשה ישראלית.
(הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט)

גם הרב משה שטרנבוך העיד:

שבכמה בתי דינים בעולם נהגו שאין בית דין עומדים כשהאשה במים משום צניעות, רק אשה אחרת בפנים ומודיעה לבית דין שעומדים בחדר הסמוך שטבלה כהוגן, ובזה היא גיורת.

(הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק א, סימן תרכ"א)⁴⁶

גם ידידי הרב שמעון אלמליח סיפר לי בשם אביו, הרב אברהם אלמליח, כי בימיו היו מטבילים אישה לגיור בפני הבלנית לבדה. עוד מסר הרב אלמליח כי ראה את הרב שלום משאש מורה לבלנית להטביל ילדה קטנה לגיור. בקנה אחד עם עדויות אלו עולה האמור בתעודת גיור מצרפת, מיום ח' באדר תשל"א, הנושאת, בין היתר, את אישורו של ראב"ד דק"ק פאריש והמדינה, הרב ש' גוגנהיים, בחתימת ידו ובחותמתו, ובה נאמר:

...ובשליחותנו הטבילוה שתי נשים כשירות, ואחרי הטבילה... הודיעונו שהנזכרת

לעיל טבלה במקווה כשר לשם גירות כד"ת וכהלכה... ומעכשיו הרי היא יהודיה

כשרה וגמורה לכל דבר...

בידינו אפוא סימוכין ברורים המוכיחים כי במקומות רבים בעולם נהגו שלא להצריך נוכחות בית דין בעת טבילת גיור;⁴⁷ מי ששינה את המנהג והחזיר במאבק נחוש 'עטרה ליושנה' - כלומר עמד על כך שבית הדין חייב להיות נוכח בחדר הטבילה - היה הרב

46 כך עולה גם מעדותו בתשובה אחרת, ראו הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, סימן תקה.

47 במקרה מפורסם מן העת האחרונה, שבו הייתה 'שעת דחק' גדולה, סמך בית הדין הרבני הגדול על שיטה זו. ביום ז' בתמוז תשע"ו (13/07/2016) דן בית הדין הגדול (ישבו בדין: אב"ד, הרב נחום שמואל גורטלר; והדיינים הרב יצחק אלמליח והרב מימון נהרי) במקרה של גיורת שומרת מצוות שביקשה להינשא לבן זוגה היהודי כדת משה וישראל. גיורה של הכלה נערך בפני הרב לוקשטיין מארה"ב, שלפי קביעת בית הדין "איננו מוכר לערוך גיורים", ולכן הצריך בית הדין את הכלה גיור חוזר. אולם, כיוון שהכלה לא רצתה לטבול שוב בנוכחות בית דין, כמקובל בגיור, וכיוון שהחתונה כבר נקבעה למועד סמוך, הסתפק בית הדין בקבלת המצוות באותו מעמד ובטבילת הכלה לחתונתה בנוכחות בלנית. דבריו של בית הדין לבא-כוחה של הכלה - כפי שהם מתוארים בפרוטוקול הדיון ("לא, לא צריך פעמיים טבילה ולא צריך בית דין ולא 3 דיינים. והשקענו הרבה זמן למצוא לה פתרון הלכתי. כל כלה מביאה אישור מהבלנית") - אינם מותירים מקום לספק שבית הדין היה מודע היטב לסוגיה ולמשמעות קביעתו.

עובדיה יוסף. את בעיית הצניעות המתעוררת הורה הרב עובדיה יוסף לפתור בדרך אחרת: טבילה בחלוק.

בגמרא נאמר שנידה שנפלה מן הגשר למים טהורה (חולין לא ע"ב), ומדין זה וכן ממקומות נוספים משתמע שטבילה בחלוק מועילה. על יסוד זה הציע הרב עובדיה יוסף לנהוג כך לכתחילה. הוא מודע לכך שמדובר בחידוש גדול ומציין שמדבריו של הרמב"ם,⁴⁸ שהובאו גם ב'שולחן ערוך', משתמע שאין היתר לנהוג כך לכתחילה אלא רק בדיעבד. אף על פי כן, בנסיבות העניין וכדי לפתור את הקושי ההלכתי האנושי, אין הגר"ע יוסף מתיירא לחדש ולהקל:

ואף על פי כן אמינא ולא מסתפינא, שאם עושים חלוק רחב לשם כוונה זו, אף לדעת הרמב"ם ומרן - משרא שרי. וכל שכן כמו בנידון דידן, שהוא לצורך מצוה, לקיים הסר ממך עקשות פה ולזות שפתים הרחק ממך.

(הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט)

מהמשך דבריו שם משתמע שהרב עובדיה יוסף מעדיף שלא להורות כן אלא להלכה, ולמעשה עדיף שהגירות תטבול בלי בגדים, כשהמים מכוסים בריעה וכפי שהנהיג בעל 'נהר מצרים'; אולם בפסקת הסיום של התשובה - שאפשר שהתווספה בעת ההדפסה - הוא מקל בנושא הלכה למעשה ומציע זאת כאפשרות מעשית. ברבות הימים פשטה הצעתו, בתמיכת רבנים אחרים,⁴⁹ וכיום טובלות בחלוק כל הגירות בבתי הדין המיוחדים לגיור. אי אפשר להפריז בחשיבותה של קולא זו. בעבר, בטרם קבע הרב עובדיה יוסף את האפשרות ההלכתית לטבול בחלוק, היו גירות שחשו פגיעה חמורה בכבודן, ואילו המצב כיום מאפשר שמירה על כבודן של המתגיירות.⁵⁰

2. תוקפו של גיור שנערך בלא נוכחות בית דין במשנתם של פוסקי זמננו

כאמור, באמצע המאה העשרים טבלו גירות רבות שלא בנוכחות בית דין, בעוד הדיינים ממתינים מחוץ לחדר הטבילה. מציאות זו הציבה בפני פוסקי זמננו את השאלה בדבר

48 משנה תורה, הל' מקוואות א, ז. דברי הרמב"ם הובאו להלכה על ידי ר' יוסף קארו, שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, סעיף מו.

49 ראו דברי הרב אונטרמן בכנס הדיינים השני (לעיל הערה 41).

50 סיפרה לי בתה של גירות המדקדקת בקלה כחמורה ולומדת תורה מפי רבנים חשובים כי אמה - שטבלה שלא באמצעות חלוק - חשה כל ימיה כאב צורב בשל מה שתפסה כחילול כבודה, וסיפרה לה פעמים רבות על תחושתה. גם ידידי הרב אליהו בירנבוים סיפר לי כיצד הזדעזע עד עמקי נפשו שעה שנכת פעם בטבילת גיור בחוץ לארץ על ידי בית דין שאינו נוהג להשתמש בחלוק.

מעמדן של גיורות אלו, ומדבריהם של כמה וכמה מהם משתמע שבדיעבד אין להטיל דופי בגיור זה.

בתשובה שכבר נזכרה לעיל, מזכיר הרב משה שטרנבוך את העובדה "שבכמה בתי דינים בעולם נהגו שאין בית דין עומדים כשהאשה במים, משום צניעות"⁵¹ ותמה עליה; אולם כשנשאל בדבר תוקפו של גיור שנעשה בדרך זו, ייעץ לחזור ולטבול בפני בית דין, אך הדגיש שבלשון התעודה שכתב ומסר לגיורת נזהר מאוד שלא להוציא לעז על תוקף הגיור הראשוני. הרב שטרנבוך אינו מנמק את הקביעה שבדיעבד הגיור תקף, ונראה שעצם העובדה שכך נהגו בתי דין במקומות שונים בעולם מובילה אותו לתוצאה זו.⁵² גם הרב עובדיה יוסף - המקדיש תשובה ארוכה ומנומקת לשאלת הצורך בנוכחות בית דין בטבילתה של גיורת וקובע שלכתחילה חובה להקפיד בדבר - נוטה להקל בדיעבד. לאחר דיון מפורט בסוגיה ובמשמעות הכרעת ה'שולחן ערוך', ולאחר שהביא את הכרעתו של בעל 'פרח מטה אהרן' (הנזכרת לעיל) שעל פיה אין להקל בעניין אפילו בדיעבד, חיווה הרב עובדיה יוסף את דעתו כי בדיעבד "אפשר שאם היו הבית דין מבחוץ - והודיעה מקצת מצות בשעת הטבילה - אפשר שיש להקל בדיעבד שלא תצטרך לחזור ולטבול בפני שלשה ממש, וצריך עיון"⁵³ וכך משתמע גם מסופה של אותה תשובה.⁵⁴ אף הוא אינו מנמק את ההיתר בדיעבד,⁵⁵ וסביר להניח שעצם העובדה שגיורות רבות התגיירו כך יצרה בעיניו צורך גדול לחפש את האפשרות ההלכתית להקל בדיעבד.

51 הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק א, סימן תרכה.

52 ראו כיוצא בזה בשו"ת הרא"ש (כלל מג, סימן ו) לגבי כפיית גט בטענת "מאיס עליי": "...וכל המעשה בטענה זו מרבה ממזרים בישראל. ועל להבא אני כותב; אבל לשעבר, אם סמכו על רבינו משה - מה שעשו עשוי".

53 הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט.

54 אומנם, בתשובה אחרת (שו"ת יביע אומר, חלק י, יורה דעה, סימן כו) עסק הרב עובדיה יוסף במי שקיבל מצוות בפני יהודי אחד ו"נודע לנו שהבחור הזה מעולם לא קיים אפילו מצוה אחת" (שם); אחר כך טבל האיש בפני אותו יהודי לבדו, ואז קידש אישה יהודייה, ולאחר מכן יצא מדעתו ואשתו נותרה עגונה. הרב עובדיה יוסף התיר את האישה בנימוק שהאיש אינו יהודי וקידושו אינם תופסים. הנימוק העיקרי לבטלות הגיור הוא שהטבילה הייתה בפני יחיד ו"נראה יותר שמרן פוסק כהר"ף והרמב"ם שני עמודי ההוראה, בהתאם לכלל שתפס תמיד... הלכך בעיני שלושה לעיכובא" (שם). אולם כפי שהוא ממשיך ומסביר, במקרה הנידון יש טעמים נוספים המצטרפים להיתר: ראשית, קבלת המצוות לא נערכה בפני שלושה ולפיכך אין הגיור תקף גם לפי הדעה שלא נדרשת נוכחות בית דין בטבילה, שכן גם לפי דעה זו נדרשת נוכחות בית דין בקבלת מצוות; ונוסף לכך, "סופו הוכיח על תחילתו ונראה בעליל שמעולם לא קיבל עליו עול מצוות לנהוג כדת ישראל" (שם), מעל לכל הדיון מרחף עקרון יסודי: "שיש בנידון דידן עיגון גדול בדבר, כי אין כל סיכוי שיתן לה גט, בהיותו חולה נפש ומאושפז בבית חולים לחולי נפש, הלכך יש לסמוך...". נראה אפוא שבטלות הגיור נסמכת במקרה זה על צירוף כל הטעמים יחדיו.

55 למעט ראייה שהביא בשם בעל 'מצפה לאיתן' ודחה אותה בכמה טיעונים.

בעמדה כזו אחז גם הרב יצחק יעקב וייס, בעל שו"ת 'מנחת יצחק', שאחר שציטט את דבריו של הרב עובדיה יוסף, הסיק שבדיעבד, כשבית הדין היה נוכח בחדר הסמוך, אפשר שהגיוור תקף.⁵⁶ דבריו מבוססים בעיקרם על העיקרון שלפיו די בידיעה כללית עקרונית ואין צורך בראייה ממש, עיקרון שיסודו מצוי בהלכות קידושין. הכול יודעים שקידושין טעונים נוכחות עדים, ומי שקידש אישה בלא עדים לא עשה ולא כלום,⁵⁷ ולכן לכתחילה מקפידים שהעדים יראו במישרין את מסירת הטבעת. על אף זאת, בדיעבד, לפי דעה רווחת בין האחרונים, הקידושין תקפים גם כאשר העדים לא ראו ממש את נתינת הטבעת, אם אין להם ספק שהיא אכן עברה מיד האיש ליד האישה. לפי דעה זו, אין צורך דווקא בראייה ישירה של מעשה הקידושין, ובנסיבות שבהן אין בעיני העדים ספק בכך שהתקיימו יסודות הקידושין - הקידושין תקפים.⁵⁸ הרב וייס סבור שניתן להשתמש בעיקרון זה גם בסוגייתנו,⁵⁹ והסיבה לכך שהרמב"ם ואחרים נחלקו על בעלי התוספות היא שלדעת הרמב"ם וסיעתו במקרה שבו עוסקת הגמרא אין ודאות ברורה. לכן, בנסיבות שבהן הכול יודעים על טבילת הנידה, אפשר שגם הרמב"ם וסיעתו יודו לבעלי התוספות ויסכימו שהגיוור תקף. על בסיס זה משתית הרב וייס את הכרעתו ואת הכרעת כמה אחרוני זמננו שדבריהם הובאו לעיל, כלומר שבדיעבד אפשר שהגיוור תקף.⁶⁰ בסוף דבריו הוא מדגיש שהקולא הנזכרת נאמרה "רק בדרך אפשר".

56 ראו הרב יצחק יעקב וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ד, סימן לד.

57 ראו לעיל הערה 12.

58 ראו: הרב אברהם צבי הירש אייזנשטט, פתחי תשובה, אבן העזר, סימן מב, ס"ק יב; הרב פנחס הורוביץ, ספר המקנה, קונטרס אחרון, סימן מב, סעיף ד; הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר, חלק ג, אבן העזר א, סימנים ק-קא; הרב יאיר חיים בכרך, שו"ת חות יאיר, סימן יט (שהתבסס על נוכחות הקהל וידיעתו הכללית). דעה זו אינה מוסכמת על הכול, ובית הדין הרבני הגדול (בהרכב הרב שלמה משה עמאר, הרב עזרא בר-שלום והרב ציון בוארון; ובהסכמת הרב עובדיה יוסף; תיק מס' 1-64-011105293) התיר פעם אישה מעגינותה על יסוד ההנמקה שאחד מעדי הקידושין היה פסול. ראו הרב שאר"י שוב כהן, "ביטול נישואיה של עגונה", תחומין, כה (תשס"ה), עמ' 117-131.

59 אכן, ההוכחה מדיני קדושין אינה מוחלטת, שהרי כפי שכתב הרב עובדיה יוסף "פשוט שיש לחלק בין דין זה לדין קידושי ביאה... דהתם הוי בתורת עדות דוקא, והכא מדין משפט נגעו בה" (שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט).

60 הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, סימן' תקד) מוכיח מהלכה זו שאין בית הדין צריכים, אפילו לכתחילה, לדקדק לראות את עליית ראשה של הגיורת מן המים - אף אם נניח (כפי שהוא מביא בשם הרב מאיר שמחה מדווינסק) שרק ברגע העלייה מן המים חלה טבילת הגיור והגר הופך ליהודי. ראו גם את דבריו של הרב שטרנבוך במכתבו לרב שמואל אליעזר שטרן (נדפס בסוף ספרו של הרב שטרן, גירות כהלכתה, עמ' קיט ואילך). שבו הוכיח מהלכה זו כי אין צורך שבית הדין ידע את שפתו של הגר ולכן ניתן לקבל גרים על פי מתורגמן. כך סבור גם הרב אשר וייס (שם, עמ' קמד) אך מסיבה אחרת. לדעה אחרת ראו דברי הרב נתן גשטטר, שם, עמ' קלג ואילך.

כפי הנראה לא רחוקה מזה עמדת הרב משה פיינשטיין, שנשאל בשנת תשכ"ג על ידי אחד מדייני לונדון בדבר תוקפו של גיור "כשהבית דין היו בחדר אחר וגם לא ראו את הטבילה". לדבריו, "תלוי זה במחלוקת הראשונים אם בית דין בטבילה הוא לעיכובא, שהוא ספקא דדינא... וצריכה לחזור ולטבול בפני שלשה שיראו ממש הטבילה לעשותה גיורת ודאית".⁶¹ אולם מתשובה לשאלה אחרת, שהוצגה בפניו בשנת תשל"ד,⁶² ניתן להסיק שרק במקרה הנזכר, שבו בית הדין היה לחלוטין בחוץ ולא ראה ולא שמע דבר, החמיר הרב פיינשטיין, ואילו כאשר בית הדין עמד בקרבה מיידית למקווה והייתה לו ידיעה ברורה על הטבילה, ואחד הדיינים אף ראה את הטבילה, הקל הרב פיינשטיין בדיעבד. הוא מסביר שכל הראשונים מסכימים שידיעה ודאית כמוה כראייה, ונחלקו רק בשאלה באילו נסיבות ניתן להחשיב כידיעה ודאית את ההנחה שהגר והגיורת טבלו. הרב ציון בוארון, שכיהן עד זה לא מכבר כחבר בית הדין הרבני הגדול, נשאל⁶³ על ידי הרב יוסף הדנה לגבי תוקפו של גיור שנערך לפי מנהג יהודי עדת יהודי אתיופיה. כפי שתואר השואל, בהליך המקובל באתיופיה, לא רק הטבילה נערכת בין המתגייר לבין עצמה, אלא אפילו קבלת המצוות נערכת בפני רב העדה (המכונה 'קייס') בלבד. השאלה שהוצגה בפני הרב בוארון נגעה לנכדתה של אישה שהתגיירה בצורה זו וביקשה להינשא לכהן, כך שאם ייקבע שהגיור אינו תקף, לא ניתן יהיה להתיר לבני הזוג להינשא - אפילו תעבור הנכדה גיור לחומרה. הרב בוארון מתייגע, מחפש ומוצא שיטות ראשונים שפירושו על ידו מוביל למסקנה שלפיה לא רק הטבילה, אלא אפילו קבלת המצוות יכולה להיעשות לאו דווקא בנוכחות בית דין באופן פורמלי: "כאשר הם נוהגים בדרכי היהדות הרי זה חשוב כקבלת המצוות בפני ג'".⁶⁴ על יסוד שיטות אלה

61 הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סי' קצו.

62 ראו הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ג, סימן קיב. ראו גם דבריו שם, יורה דעה, חלק א, סימן מז: "ידיעה ברורה הוא כראיה ממש... גם לעדות דמיון, וגדולה מזה איתא בתוס'... גם לדין ראיית בית דין לטבילת גר... וזהו גדר אנן סהדי שמצינו בהרבה מקומות" (וכן דבריו שם, יורה דעה, חלק ג, סימן קט, אות ג).

63 ראו: הרב ציון בוארון, שערי ציון, חלק ב, סימן ו; שם, השמטות, עמ' רפח-רפט.

64 לגבי "מי לא טבלה לנידותה", בעלי תוספות ישנים על אתר מניחים שמדובר במקרים שבהם התרחשה קבלת המצוות לפני כן בנוכחות בית דין, כדת וכדין: "וצריך לומר דהכי מיירי כשקבלה כבר המצוות והודיעה מצות קלות וחמורות" (תוספות ישנים, יבמות מה ע"ב, אות ב). אבל יש בדברי הראשונים רמז לדעה הסבורה כי התנהגות יהודית גלויה ופומבית, כמוה כקבלת מצוות בפני בית דין. כך פירש רבנו מרדכי בן הלל הכהן: "מי לא טבלה לנדותה... בדיעבד הוי גר גמור. ודוקא שהיו רגילין לנהוג בתורת יהדות בפרהסיא... ואותם היו רגילין לטבול לנדה ולקרי" (מרדכי, יבמות, פרק ד, רמז לה); וראו גם דברי הרב משה פיינשטיין בספרו דברות משה (הובאו לעיל הערה 24) ודבריו בשו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק ד, סימן לא, אות ד, וכן דברי הרב אריה לייב צינץ (שו"ת משיבת נפש, יורה דעה, סימן ג) שמי "שיתנהג כדת יהודית לגמרי" לאורך זמן רב יהפוך ליהודי. על דעה זו ניתן להקשות מדברי

הוא מכריע למעשה להקל בדבר. לאחר שהוצגו לפניו דברי הרב בוארון, הורה לאחרונה הראשון לציון ונשיא בית הדין הרבני הגדול, הרב יצחק יוסף, להקל בתוקף הגיור, בדיעבד, במקרה דומה שהובא לפניו.⁶⁵

סיכומו של דבר: רוב פוסקי זמננו נוטים כנראה לדעה שבדיעבד יש תוקף לגיור שנערך כשהדיינים עומדים מחוץ לבית הטבילה ומבינים בוודאות שהגיורת טובלת.

3. הפולמוס ההלכתי בין הרב עוזיאל לבין הרב עובדיה יוסף

כאמור, הרב עוזיאל סבר שלכתחילה טבילת גיורת יכולה להיעשות שלא בנוכחות גברים, ואילו הרב עובדיה יוסף נחלק עליו. נסקור עתה את טיעוניהם של שני הפוסקים. כפי שראינו לעיל, רש"י מפרש את הצורך בנוכחות בית הדין כעניין תפקודי, הודעת המצוות, ולא כעניין מהותי-קונסטיטוטיובי. הרב עוזיאל סבר שהכול מודים לדברי רש"י בעניין זה:

שאף להרי"ף והרמב"ם, מה שצריך מעמד בית דין לטבילת הגר הוא משום קבלת מצות. דאין סברא לומר שבית דין ילכו לעמוד בשעת הטבילה רק לשם הסתכלות... ומסתברא שגם הרי"ף והרמב"ם מודים בזה.

(הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל, שו"ת משפטי עוזיאל, כרך א, יורה דעה, סימן יג)

על יסוד פירוש זה הסיק הרב עוזיאל שאין הכרח שבית הדין יהיה נוכח בשעת הטבילה, שהרי הודעת המצוות יכולה להתבצע כמה דקות קודם הטבילה, בחדר סמוך, בעוד הגיורת לבושה בבגדיה. בהמשך דבריו ציין הרב עוזיאל שהוא מודע היטב לעובדה שפרשנותו החדשנית לדברי הרי"ף והרמב"ם מנוגדת להבנת בעל ה'שולחן ערוך' בדברי הראשונים הללו, ואף על פי כן הוא מחזיק בדעתו.⁶⁶

טיעון שני שבו משתמש הרב עוזיאל נוגע למקרה המסוים שבו דן (כלומר למצב שבו אין אפשרות מעשית לבית הדין להיות נוכח בעת הטבילה) והוא מושתת על דבריהם של בעלי התוספות אשר מתחבטים בשאלה כיצד מקבלים גרים בימינו, כשאינן דיינים 'מומחים' שקיבלו רשות לדון כחלק משלשלת הסמיכה המתחילה במשה רבנו. תשובתם של בעלי התוספות נסמכת על לשון התלמוד (גיטין פח ע"ב ועוד) הקובע כי הדיינים

התלמוד במסכת קידושין (סב ע"א-ע"ב, הובאו לעיל), הקובעים שבשל הצורך בשלושה אין בידו של לא-יהודי להתגייר, וכן מדברי הברייתא (יבמות כד ע"ב) הקובעת כי "אין מקבלין גרים לימות המשיח". ממקורות אלו משתמע שאין בידי אדם להתגייר בלא החלטת בית דין.

65 אני מודה לידידי הרב מברטו סולומון שמסר לידי את צילום כתב ידו של הרב יצחק יוסף.

66 אל נכון, כנגד דברים אלו פונו מילותיו של הרב עובדיה יוסף: 'וחייבים אנו לקבל באימה דברי רבותינו הראשונים, שפסקם ג"כ מרן בש"ע' (שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט).

שבימינו מוסמכים לדון דיני הלוואות כ'שליחים' של המומחים, שאם לא כן - תינעל דלת בפני לווים (שכן המלווים לא יחפצו להלוות אם ידעו שאין מי שיכול לדון במקרה של אי-הסכמה). בעלי התוספות סבורים שניתן לדמות בין המקרים: "וכמו שחשו לנעילת דלת בפני לווין, חשו נמי לנעילת דלת בפני גרים"⁶⁷. כך מציעים בעלי התוספות גם במקום אחר ושם מוצע הסבר נוסף: "עוד אמר הר"ר [=הרב רבי] נתנאל דבגר כתיב 'לדורותיכם' דמשמע בכל ענין אף על גב שאינן מומחין דעל כרחך השתא ליכא מומחין שהרי אין סמוכין ולדורותיכם משמע לדורות עולם"⁶⁸. דברים אלו מתבססים על דברי התלמוד (כריתות ט ע"א) המסביר כי אף שהליך הגיור מחייב גם הקרבת קורבנות מסוימים, בימינו, כשאין קורבנות, ניתן לקבל גרים משום שמן הפסוק "חֲקַת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם כָּכֶם כִּנְיָ יִהְיֶה לְפָנַי ה'" (במדבר טו, טו) נלמד שבכל דור ודור חייבת להיות אפשרות מעשית לקבל גרים.⁶⁹ על יסוד זה מסיק הרב עוזיאל כי כאשר נוכחות בית הדין בטבילת הגיור אינה אפשרית, רשאית אישה לטבול לגיור בלא נוכחות בית דין - שהרי אין לה כל אפשרות אחרת להתגייר.⁷⁰

ההשוואה הנועזת קוממה את הרב עובדיה יוסף, שהשיב עליה בשלושה טיעונים. הטיעון הראשון הוא טיעון פורמלי; הרב יוסף מבחין בין נעילת דלת כללית (היינו היעדר אפשרות לקבל גרים בדור מסוים באף מקום בעולם), לבין מגבלה מקומית (המונעת קבלת גרים באותו מקום בלבד).

הטיעון השני של הרב יוסף הוא טיעון עקרוני. לדבריו, אין בידינו היכולת לגזור באופן ישיר פרטי דינים מן הערכים שבבסיס דברי התלמוד והפוסקים הראשונים:

67 תוספות, יבמות מו ע"ב, ד"ה משפט.

68 תוספות, קידושין סב ע"ב, ד"ה גר.

69 ראו גם דבריו של הרב ניסים רביבו בספרו **אור הנר** (יורה דעה, סימן יט). המנמק כך את שיטתו הידועה של ר' אהרן הלוי, הרא"ה (שדבריו הובאו על ידי הרב יוסף-טוב בן אברהם אלשבילי, בחידושי הריטב"א על אתר, וכן על ידי הרב יוסף חביבא, בנימוקי יוסף, יבמות טז ע"א בדפי הרי"ף) בעניין מי שאמו התגיירה בעודו עובר ברחמה: "דכשהוא במעי אמו - אינו בן מילה, והרי הוא כנקבה, דסגי' ליה בטבילה". לדעת הרב רביבו, דברי הרא"ה מבוססים על העיקרון ש"היכא דאי אפשר לעשות יותר - נכנס לקדושת ישראל אף בלא זה". לגבי השאלה האם אפשר לגייר אדם בלא מילה, כאשר יש מניעה מוחלטת לביצוע המילה (למשל, מסיבה רפואית) - הדעה הרווחת בין הפוסקים שוללת לחלוטין אפשרות זו, אבל יש החולקים על כך. ראו מאמרו של הרב ירון בן-דוד, "האם אפשר להתגייר ללא ברית מילה?" המופיע באתר 'פורטל הדף היומי' (<https://goo.gl/HRss2k>). נוסף על המקורות המובאים שם, ראו: הרב צבי פסח פרנק, **שו"ת הר צבי**, יורה דעה, סימן רכ; הרב אליעזר יהודה וולדנברג, **שו"ת ציץ אליעזר**, חלק יד, סימן צב; שם, חלק טו, סימן א.

70 מרחיקת לכת יותר היא דעת היחיד של הרב יצחק בנימין וולף ליפמן, אב"ד לנצבורג, בספרו **נחלת בנימין**, מצוות סד-סה. לדבריו, במקום שאי אפשר לטבול לגיור, ניתן לגייר בלא טבילה כלל. לא מצאנו מי שסבור כמותו.

ובייחוד להרכיב קולא מדעתינו במה שלא נזכר בגמרא ופוסקים, זו ודאי לא שמענו ולא ראינו... מי הוא זה אשר ימלאנו לכו לעשות מעשה מטעם זה... והיכא דאיתמר - איתמר, היכא דלא איתמר - לא איתמר. (הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט)

הטיעון השלישי של הרב יוסף הוא טיעון ערכי. בעיניו, רוב הגרים הבאים כיום להתגייר אינם לא רות המואבייה ולא אונקלוס הגר אלא "שאנו מוכרחים לקבלן... מכמה טעמים וסיבות נכונות ומספיקות". לגבי אלה, "אדרבה, מי יתן וננעלה דלת בפניהם... שאחר הגרות על פי הרוב זה דרכם כסל למו, ואיש לדרכו פנה, ומחללין שבת וכו', וקשין לישראל יותר מספחת".⁷¹ דברים אלו משקפים ויכוח עקרוני בין הרב יוסף והרב עוזיאל. כידוע, הרב עוזיאל תמך בקבלת גרים בדלת פתוחה אף במקרה שקבלת המצוות שלהם אינה כנה.⁷² הרב עובדיה יוסף מעולם לא החזיק בעמדה כזו, ואף שהוא קובע שיש "טעמים וסיבות נכונות ומספיקות" לקבל גרים (במצרים של ימיו) תוך שהוא מודע לעובדה שרבים מהם יחללו שבת אחר כך, הוא מעולם לא התיר לקבל גר כאשר ידוע וברור מראש שהלה אינו מתכוון לשמור מצוות בפועל.

בסוף תשובתו התייחס הרב עובדיה יוסף להיתרו של הרב סלנט, וכתב כי "פשוט שלא התיר הגאון ז"ל אלא בנידונו שיש סכנה לגשת שם, שהוא חשוב כדיעבד גמור, מה שאין כן כשישנה איזו אפשרות שהיא להכנס שם, אין להתיר כלל".⁷³ כפי שראינו לעיל, אין הרב יוסף שולל את האפשרות שטבילתו של הגר תהיה תקפה בדיעבד - אם בית

71 אכן, יש לסייג ולומר שאין כוונת המילים הללו פשוטה כמשמעה, שהרי כמה עשרות שנים לאחר כתיבתם עתיד היה הרב עובדיה יוסף לעמוד באומץ לב מול התלהמות בעולם הליטאי באשר לתוקפו של הגיור הצבאי, לבדוק את העובדות, ולהכריע בלא מורא שמדובר בהליך גיור תקף. כך פורסם על ידו ביום ט' בשבט תשע"א: "בשבטי ישראל אודיע נאמנה כי לפי מה שידוע לי על תהליך הגיור בצה"ל, על המורים המלמדים, על הדיינים, ועל כל העוסקים במלאכת הקודש בזה, ולאחר ששמעתי גם את דברי חברי הוועדה הרבנים הגאונים שליט"א, אשר הוקמה לבקשתי, ואשר המליצו על צעדים טובים לשיפור ולהידור, הגעתי למסקנה שעל פי ההלכה גיורי צה"ל תקפים על פי תורתנו הקדושה, ויש ליישם את ההמלצות הישירות של הרבנים וחברי הוועדה שליט"א". ראו גם דבריו בשו"ת יביע אומר, חלק יא, סימנים כח-כט. סימן כח שנכתב עוד במצרים מוכיח שייחסו של הרב יוסף לגיור היה מקל גם בחו"ל - ולא רק בארץ ישראל (וזאת שלא כמו הרב איסר יהודה אונטרמן, שביחסו לקבלת גרים חל שינוי מובהק ומודע עם עלייתו ארצה; ראו הרב שמעון יעקבי, ביטול גיור עקב חוסר כנות בקבלת המצוות, ירושלים תש"ע, עמ' 77-75). על ההישגים הגבוהים של המתגיירים בצה"ל ומידת לימודם והפנמתם (המנוגדים לתדמיתו הציבורית השגויה של מפעל זה) ראו מאמרי "ראיתי לפני, כמו עיני: על פולמוס גרי הצדק ועלינו", נקודה, 313 (אב תשס"ח), עמ' 40-42.

72 ראו בספריו משפטי עוזיאל, מהדורא תניינא, חלק ב, יורה דעה, סימן נח; פסקי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן סה. לניתוח שיטתו של הרב עוזיאל בנושא זה ייחסם של גדולי הדור האחרים אליה ראו מאמרו של הרב ישראל רוזן, "שביל הזהב בגיור בן זמננו", אקדמות, כד (ניסן תש"ע), עמ' 210, 216-217.

73 הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט.

הדין עמד אחר כותלו של חדר הטבילה - והוא מודע כמובן לכלל ההלכתי "שעת הדחק כדיעבד דמי"⁷⁴ (ואף מצטט אותו בהקשר זה). אף על פי כן קבע הרב יוסף שלכתחילה יש להקפיד מאוד בעניין זה, וכאמור בפתחת המאמר הוא לא ויתר על עמדתו גם כשזו עלתה לו במחיר אישי יקר. הסיבה לכך, ככל הנראה, הייתה עקרונית וכללית יותר: הרב עובדיה יוסף התנגד לעירוב אידיאולוגיה מודרנית בפסיקת הלכה.⁷⁵ כך עולה גם מהדברים התקיפים שבהם סיים את תשובתו:⁷⁶

שאינן להקל לכתחילה בדין זה, וצריכים הדיינים להכנס לבית הטבילה לראות במו עיניהם טבילת הגיורת... ועל הבית דין לעמוד בכל תוקף נגד המחדשים והמודרניים למיניהם... ואשר על כן צריכים לעמוד בכל תוקף נגד אלו הרוצים לשנות... והש"ת יהיה עמנו להעמיד דגל התורה על תלה, ויבער את הקוצים מכרם ה' צבאות, יתמו חטאים מן הארץ. וישיב שופטינו כבראשונה ויועצינו ככתחלה.

(הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק א, יורה דעה, סימן יט)

ד. הצעת פתרון מעשי

כפי שציינו בפתחת הדברים, בשנים האחרונות התעורר פולמוס מחודש באשר לשאלת נוכחות בית הדין בטבילת מתגיירות. ניסיון החיים, ששמעתי גם מכמה מורות באולפני גיור, מלמד שרוב הגיורות רואות במעמד הטבילה חוויה חיובית ומרוממת, ורבות מהן מציינות את הטבילה כחוויה המשמעותית ביותר בתהליך הגיור. מתגיירות אלה אינן חשות כל בעייתיות בטבילה בחלוק המכסה את הגוף. אולם, כפי ששמעתי מאותן מורות עצמן, ישנו גם מיעוט מתגיירות החשות נבוכות ומבוישות במעמד - אם מפני כבוד הרבנים הנוכחים,⁷⁷ אם מפני שהן חוששות שמא יהפוך החלוק שקוף (בהירטבו במים)

74 מקורו של מטבע לשון זה בדברי ר' משה איסרליש, הרמ"א (תורת חטאת, כלל יז, אות ד). כפי שציין הרב יעקב ריישר (שו"ת שבות יעקב, חלק ג, סימן קי), מקורו של הכלל בדבריהם של הראשונים בכמה מקומות.

75 לניתוח שיקולים הלכתיים-כלליים מעין אלה בכמה פולמוסים בעת החדשה ראו מאמרו של אריה אדרעי, "שרשי הפסיקה הציונית הדתית - הרב קוק ופולמוס השמיטה", בתוך: ידידיה שטרן ואחרים (עורכים), על דעת הקהל: דת ופוליטיקה בהגות היהודית, ירושלים 2012, עמ' 833, 891 ואילך.

76 ראו גם ניתוחו של פיקאר (לעיל הערה 38), עמ' 121: "מה מייצגת השאלה מבחינה תרבותית? בעיני הרב יוסף... הרצון לשנות את חוקי התורה ולהתאימם לרוח המודרנה... ובעיני זוהי סטייה שמסכנת את יציבותה של תורת ישראל".

77 השוו, בהקשר אחר, דבריו של הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, משנה ברורה, סימן שפה, ס"ק ו.

או שיתרומם. אומנם, מבנה החלוק וסוג הבד שממנו הוא עשוי מונעים לחלוטין מקרים כאלה, אבל כמובן אין הדבר יכול למנוע את הפחד הקיים כנפשו של חלק מהמתגיירות. אפשר גם שיש מי שחשה פגיעה מסוימת בכבודה מעצם העובדה שגברים בעלי מעמד עומדים מעליה שעה שאין היא לבושה במיטב מחלצותיה.⁷⁸

פשוט שככל שהדבר אפשרי מבחינה הלכתית, עלינו לכבד את המתגיירות ולמנוע מהן תחושות לא־נעימות. יתרה מזאת, מלבד תחושות המתגיירות וכבודן, יש להביא בחשבון גם את כבוד הרבנים וכבוד התורה שאינם יוצאים נשכרים מכל העניין;⁷⁹ והכול יסכימו - שוב, בגבולות ההלכה בנושא הגיור - שיש להקפיד על הוראתו של בעל ה'שולחן ערוך' כי "צריך אדם להתרחק מהנשים מאד מאד" (שולחן ערוך, אבן העזר, סימן כא, סעיף ד).

לצד זאת עלינו לזכור כי בשאלה שלפנינו, תשומת הלב העיקרית צריכה להינתן לתוצאה המעשית ולא־ינטרס העליון החשוב ביותר למתגיירים: הרצון שאיש לא יטיל דופי בהליך הגיור שלהם. כפי שנוכחתי לדעת, בעיני המתגיירים אין חשש גדול, המטיל עליהם אימה ופחד, צרה ומצוקה, יותר מאשר הטלת צל של ספק על תוקף גיורם. זו זווית הראייה של הגרים עצמם, כפי שהיא עולה מדבריהם.⁸⁰

78 במסגרת דו"ח של מועצת רבני אמריקה, ה־RCA, נערך בארצות־הברית, בשנת 2015, סקר שבדק עמדות של גיורות ושל מועמדות לגיור, בין היתר בנושא דנן. לפי הנאמר שם (בתרגום חופשי): 57% מהנשאלות החזיקו בדעה כי "הרגע [של הטבילה] היה מלא קדושה והתרגשות"; 29% מהנשאלות אמרו כי "זה היה רגע של קדושה אבל בהחלט הרגשתי איזו אי־נוחות"; 12% נוספים השיבו "הרגשתי לא נוח ומוזר, אבל הסכמתי לזה כמחיר שצריך לשלם"; ואילו 2% הנוותרים ענו "הרגשתי תרעומת אבל לא הבעתי את זה" (FINAL REPORT OF THE GPS REVIEW COMMITTEE, June 29, 2015, p. 8; ניתן למצוא את הדו"ח בכתובת <https://goo.gl/v32yGt>). חשוב לציין שתיאור הטבילה בשאלון הסקר משקף את מנהגם של בתי הדין בארה"ב ובקנדה בעבר, להטביל בעירום תחת יריעה - שלא כמנהגנו שהגיורות טובלות בחלוק. נוסף על כך יש לציין שכפי שנאמר שם, 132 מתוך 439 המשיבות לשאלון טרם השלימו את הליך גיורן (או פרשו ממנו), כך שתשובותיהן לא היו מבוססות על חוויה אותנטית אלא על סברה.

79 ראו גם דברי הרב מרדכי יעקב ברייש (שו"ת חלקת יעקב, יורה דעה, סימן קנ): "...ובמדינות האלו, שהמקואות נקיים וצלולים, ילעגו עלינו הנכרים, אם יתודעו, אשר... אנשים צריכין להיות אצל הטבילה... לכתחילה ודאי בעיני ג' אנשים או עכ"פ שני אנשים... ויש למנוע מזה". אין להניח שכוונתו שיש להימנע מכל גיור של אישה; ועל פי ההקשר שבו אמורים דבריו יש להניח שכוונתו היא שיש להימנע מגיור סרק בלא קבלה כנה של עול מצוות.

80 עליי להיזהר כמובן עד מאוד בחשיפת סיפורי דברים ששמעתי באוזניי מפייהם של מתגיירות ובני משפחותיהן אך אביא כאן משהו בקיצור נמרץ ובהשמטת כל פרט מזהה. לעיל (הערה 50) סיפרתי שבתה של גיורת שחה בפניי על הכאב הצורב וההשפלה שחשה אמה בגין הטבילה בלא חלוק. ובכן, יש רק דבר אחד שטורד את מנוחת האם הגיורת עוד יותר מהטראומה המלווה אותה מאז הטבילה. לאחר שפורסמה בתקשורת עמדתו של הרב אברהם שרמן שהצהיר, כידוע, על בטלותם של גיורים רבים, הגיבה האם בחרדה נוראה. בתה סיפרה לי, במייל שכתבה אליי, כי אמה "בכתה שלושה ימים צורך ואמרה: 'לא יקברו אותי' [בבית קברות יהודי]...". האם הגיורת (וגם הבת, אגב) מדקדקת במצוות

השאלה המכריעה שיש לבחון בלא כחל וסרק היא: האם גיור בלא נוכחות בית הדין בטבילה יהיה תקף מבחינה הלכתית, יופר על ידי כלל הרבנים ויהיה נקי מספקות? כיוון שאין אפשרות לענות על שאלה זו באופן חיובי, אין מקום מעשי לויתור על נוכחות הרבנים בטבילה. באותו אופן - כשם שאין לערוך לכתחילה קידושין בלא נוכחות שני עדים כשרים (תוך הסתמכות על קביעת כמה אחרונים שבדיעבד הקידושין תקפים⁸¹) כך גם אין להתייחס לנוכחות בית הדין בטבילה: גם אם אינה נצרכת לפי פוסקים אחדים, אין לנהוג על פיהם לכתחילה.

כיום הזה רושמת הרבנות בכל הערים בארץ (ואם לא ככולן, אז בוודאי שברובן ככולן) את הגרים לנישואין בלא בעיות, והרבנים מסדרים קידושין ומברכים "מקדש עמו ישראל על ידי חופה וקידושין". שגיאה ממדרגה ראשונה תהיה לעורר את פולמוס הגיור מחדש ולתת חרב בידי יריבי הגיור המבקשים לפגוע במעמד הגרים.⁸²

ומוכרת לרבנים חשובים, אולם חרדתה שמה ייקבע יום אחד שאין להכיר בגיורה היא עובדה מוחשית - אף שהיא סובייקטיבית לחלוטין ונטולת כל יסוד בעולם הממשי. גם גב' אירה דשבסקי - לשעבר מסורבת עלייה מפורסמת ואמיצה שפעלה רבות להוראת תורה ועברית תחת משטר האימים הסובייטי, וכיום פעילה בחינוך תורני בארץ וממנהיגות קהילת 'מחניים' בעיר מעלה-אדומים - סיפרה לי בימי פולמוס הרב שרמן על החרדה שאחזה בקרב גיורות רבות בקהילתה, אשר מקפידות על קלה כחמורה. החרדה אולי אינה רציונלית, אבל היא קיימת במציאות. אפנה עוד לפרי עטה המרתק של גיורת הצדק בת'ני מאנדל, *A bill of rights for Jewish converts*. הכותבת התגיירה בבית דינו של הרב פרוינדל בארצות הברית וכתבה את דבריה לאחר שהתעורר חשד לפגיעה בפרטיותן ובצניעותן של נשים באמצעות מכשירי צילום נסתרים. בנסיבות אלה ניתן היה לצפות שהכותבת תתלונן על נוכחות הגברים בטבילתה, אולם בכל המאמר הסוער והקולח, העוסק במגוון נושאים ופותח פתח חשוב ביותר להכרת עולמן של מתגיירות, אין מילה אחת בעניין זה. מה שמטריד אותה במיוחד הוא נושא אחר לחלוטין: הפחד למעמדה, למעמד בתה ולמעמד ילדה שטרם נולד והחשש שמה יטיל מישהו דופי בתקופה של גיור שנערך על ידי רשע הפסול לדון. מנקודת הראות של הגיורת, אין אפוא כל יחס בין חשיבותה של הצניעות בשעת טבילתה לבין שאלת ההכרה בגיור על ידי עם ישראל וחכמיו - שהיא היא הגיור עצמו - ופגיעה בה היא פגיעה במהות הגיור. כיוצא בזה אומרים בשם ר' חיים מבריסק: "חזן שאינו זקן ורגיל, שאין זקנו מגודל, שאין ביתו ריקם, או שאינו מעורב בדעת עם הבריות - אינו חזן טוב; אבל חזן שאין קולו נעים - אינו חזן כלל..."

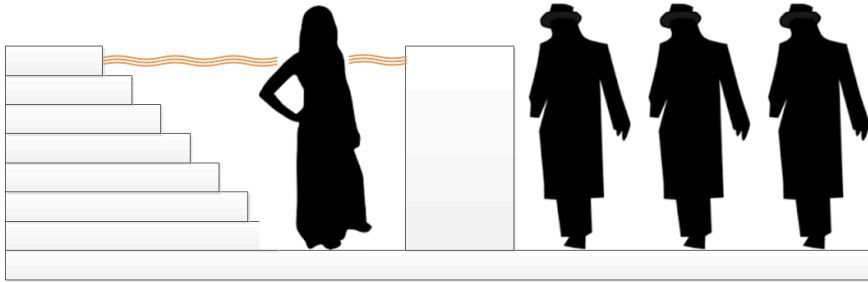
81 ראו לעיל הערה 58.

82 חשוב לציין כי הקלה בנוכחות בית הדין בעת הטבילה מתנגשת במידת-מה עם הקלה באומדן קבלת המצוות. כפי שהורה הרב משה פיינשטיין, ככל שפחותות הן מידת המחויבות של הגר וכנותו, כך גדל ההכרח להקפיד על נוכחות בית הדין בשעת הטבילה: "והנה באלו שמתגיירין שלא לשם שמים, ובאים המקילין לדון מכה 'דברים שלב', ודאי יש לחוש שיחזרו בהם, ולכן, אף להמקילין, צריך שיקבלו המצוות ממש סמוך לטבילה, ואם כן מוכרח שיהיו בית דין אצל הטבילה, כדי שאז תהיה הקבלת מצות" (הרב משה פיינשטיין, שו"ת אנגרות משה, יורה דעה, חלק, סימן קס). אומנם, הרב דוד צבי הופמן קבע "דודאי מי שקבל המצוות קודם מילה על מנת להתגייר ואחר כך נימול, אף שעברו שנים בין מילה לטבילה מפני שלא ידע שצריך גם כן טבילה, אין סברא דיעכב אי לא קבל המצוות עוד הפעם קודם טבילה" (שו"ת מלמד להועיל, חלק ג, סימן ג); אולם דבריו החדשניים, שלא מצאנו פוסקים אחרים המסכימים להם, אמורים לגבי מקרה מיוחד במינו (מכמה בחינות).

האם ניתן אפוא לפתור את הבעיה בדרך אחרת?

לקראת סוף כהונתו הורה הראשון לציון הרב שלמה משה עמאר לדייני הטבילה להקפיד לעמוד במרחק־מה מבור הטבילה, ולא ממש מעליו, כדי למזער ככל הניתן את הקושי שחשה לפעמים הגיורת.⁸³ פתרון מסוג זה הציעה גם הרבנית מיכל טיקוצ'נסקי.⁸⁴ אני מהרהר בפתרון טכני אחר, שימזער עוד יותר את הקושי, אף אם אין בו כדי להשביע את רצון הכול. ראיתי פעם מקווה בדרום תל־אביב שאגני הטבילה שבו אינם חצובים בקרקע אלא עומדים בגובה החדר, כלומר המים אינם עומדים בתוך בור בקרקע, אלא כנוסים על הרצפה במבנה שרצפתו במפלס רצפת החדר. קירות האגן של מקווה זה נמוכים, בגובה 1.60 מטר בערך; והטובלת נכנסת לבור הטבילה מחדר אחר, גבוה יותר, הצמוד לאגן, ויורדת למים, ורק כשהיא עומדת במים ורגליה במפלס רצפת החדר, נכנסים הרבנים לחדר שבו נמצא אגן הטבילה. הם אינם יכולים לראות אלא את ראשה וצווארה של הטובלת, שכן גופה מוסתר מאחורי הקיר הנמוך, והם אינם עומדים מעליה, כך שהיא מרגישה נוח יותר. יש לשער שאיש לא יתנגד לפתרון מסוג זה, שכמובן אינו מעורר כל בעייתיות הלכתית. כך תיעלם כמעט לחלוטין כל פגיעה בכבודה של הגיורת, ועם זאת יישמר באופן מלא תוקפו ההלכתי של הגיור, ובא לציון גואל.

ה. תרשים ההצעה⁸⁵

83 כבר העיר הרב אריה לייב צינץ (שו"ת משיבת נפש, יורה דעה, סימן 1) שבכל מקרה אין מוטל על בית הדין לדקדק "דשמא יש דבר חוצץ ורובו ומקפיד עליו שהוא מן התורה". ראו עוד בדברי הרב יהודה אסאד (שו"ת יהודה יעלה, חלק א, יורה דעה, סימן רג) שנשאל לגבי מקרה שבו "המקוה קצרה שאי אפשר לשני אנשים לירד עד סמוך למים לראות בעין יפה אם היורדת לטבילה טבלה כל גופה במים ולא נשאר אפילו שיער א' משערות ראשה חוץ למים, אלא אשה אחת משגחת עליהן בעין יפה". הרב אסאד קובע שאין צורך שבית הדין יראו שאין חציצה "כי לא נתנה תורה למלאכי השרת... ואין על הבית דין כי אם לראות רק גוף הטבילה ולא כל פרטי דיני החציצה". ראו עוד דבריו לעיל הערה 30.

84 לעיל הערה 4.

85 תודה לאחי הגדול, המהנדס משה בס, ששרטט בעבורי את התרשים.